

Міністерство освіти і науки України
Чорноморський національний університет імені Петра Могили
Медичний інститут
Кафедра психології

«ДОПУЩЕНО ДО ЗАХИСТУ»
завідувачка кафедри психології
_____ Ірина ЛИСЕНКОВА
« 30 » травня 2023 року

УДК 345.12.123.456(346.87)

ОСОБЛИВОСТІ ПСИХОЕМОЦІЙНОГО СТАНУ ДІТЕЙ З ПОВНИХ ТА НЕПОВНИХ СІМЕЙ

Кваліфікаційна робота бакалавра
за освітньою програмою «Психологія»
першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
галузь знань 05 - Соціальні та поведінкові науки
спеціальність 053 «Психологія»

Виконав:
студент 465 групи
Лісіцин Кирил Васильович

Науковий керівник:
доктор психологічних наук, професор
Лисенкова Ірина Петрівна

Міністерство освіти і науки України
Чорноморський національний університет імені Петра Могили
Медичний інститут
Кафедра психології

Освітній рівень – бакалавр

Галузь знань: 05 – Соціальні та поведінкові науки

Спеціальність: 053 «Психологія»

«ЗАТВЕРДЖУЮ»

завідувачка кафедри психології

_____ Ірина ЛИСЕНКОВА

« 12 » червня 2023 року

ЗАВДАННЯ
НА ВИКОНАННЯ КВАЛІФІКАЦІЙНОЇ РОБОТИ БАКАЛАВРА

Студенту Лісіцину Кирилу Васильовичу

1. Тема роботи: Особистості психоемоційного стану дітей з повних та неповних сімей
2. Об'єкт дослідження – психоемоційний стан дітей з повних та неповних сімей.
3. Предмет дослідження – особистості психоемоційного стану дітей.
4. Завдання дослідження:
 - 1) розглянути та проаналізувати різні фактори впливу на психоемоційний стан дитини, чинники що можуть вплинути на розвиток, безпеку та стабільний стан дітей;
 - 2) описати та проаналізувати результати емпіричного дослідження, спрямованого на вивчення особливостей психоемоційного стану дітей як системної характеристики особистості;

3) розробити психодіагностичну карту психоемоційного стану, на основі якої подати комплекс методик, спрямований на дослідження психоемоційного стану як системної характеристики особистості;

4) на основі узагальнення результатів теоретичної, емпіричної і формувально експериментальної складових, проаналізувати загальні положення розвитку психоемоційного стану дітей

ППП та посада керівника	Завдання видано (дата, підпис)	Завдання виконано (дата, підпис)
Лисенкова Ірина Петрівна д.психол.н, професор	2022 року	12 квітня 2023 року

5. КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

№ з/п	Назва етапів кваліфікаційної роботи бакалавра (КРБ)	Строк виконання етапів роботи
1	Погодження керівником змісту КРБ	10.10.2022 р.
2	Пошук, добір та опрацювання літературних джерел з проблематики дослідження	01.11.2022 р.
3	Робота над підготовкою тексту КРБ	
3.1	Розділ 1. Теоретико-методологічні засади дослідження особливостей психоемоційного стану дітей з повних та неповних сімей	23.12.2022 р.
3.2	Розділ 2. Результати експериментального дослідження психологічних механізмів та особливостей психоемоційного стану дітей з повних та неповних сімей	01.03.2023 р.
4	Висновки	10.05.2023 р.
5	Захист КРБ на кафедрі (попередній захист)	16.05.2023 р.
6	Захист КРБ перед Екзаменаційною комісією	21.06.2023 р.

Студент

_____ Лісцин Кирил Васильович

Науковий керівник

_____ Лисенкова Ірина Петрівна

АНОТАЦІЯ

Лісіцин К. В. Особливості психоемоційного стану дітей з повних та неповних сімей.

Рукопис.

Кваліфікаційна робота на здобуття освітньо-кваліфікаційного рівня бакалавра за спеціальністю 053 «Психологія» - Чорноморський національний університет імені Петра Могили, Миколаїв, 2023.

Кваліфікаційну роботу присвячено узагальненню теоретико-методологічних основ та обробці рекомендацій щодо удосконалення особливостей психоемоційного стану дітей з повних та неповних сімей.

Ця робота досліджує особливості психоемоційного стану дітей, які виростили в повних і неповних сім'ях. Повні сім'ї характеризуються присутністю обох біологічних батьків, тоді як неповні сім'ї включають різні форми батьківської складової, такі як: самотні батьки, розлучення, нові шлюби.

У роботі розглядаються чинники, що впливають на психоемоційний стан дітей у повних і неповних сім'ях, такі як якість батьківських стосунків, наявність підтримки, стабільність сімейного середовища та рівень конфліктів. Також вивчаються можливі відмінності в емоційній та соціальній адаптації дітей залежно від типу сім'ї.

Результати дослідження показують, що діти з повних сімей часто відчують більшу стабільність і підтримку в сімейному середовищі, що сприяє їхньому психоемоційному благополуччю. Однак, у деяких випадках, високий рівень конфліктів між батьками може негативно позначатися на емоційному стані дітей.

З іншого боку, діти з неповних сімей часто стикаються з додатковими викликами, такими як розриви та зміни в сімейній динаміці. Це може призвести до підвищеної вразливості та емоційної нестабільності. Однак, у деяких випадках, неповні сім'ї можуть забезпечувати опору та підтримку, що сприяє адаптації дітей та їхньому психоемоційному благополуччю.

ANNOTATION

Lisitsyn K. V. Peculiarities of psycho-emotional state of children from full and incomplete families.

Manuscript.

Qualification work for the bachelor's degree in specialty 053 "Psychology" - Petro Mohyla Black Sea National University, Mykolaiv, 2023.

The qualification work is devoted to the generalization of theoretical and methodological foundations and the development of recommendations for improving the peculiarities of the psycho-emotional state of children from full and single-parent families.

This work explores the peculiarities of the psycho-emotional state of children who grew up in full and single-parent families. Full families are characterized by the presence of both biological parents, while single-parent families include various forms of paternal component, such as single parents, divorce, and new marriages.

The paper examines the factors that influence the psycho-emotional state of children in full and single-parent families, such as the quality of parental relationships, the availability of support, the stability of the family environment, and the level of conflict. The study also examines possible differences in children's emotional and social adaptation depending on the type of family.

The results of the study show that children from full families often experience greater stability and support in the family environment, which contributes to their psycho-emotional well-being. However, in some cases, a high level of conflict between parents can have a negative impact on the emotional state of children.

On the other hand, children from single-parent families often face additional challenges, such as breakups and changes in family dynamics. This can lead to increased vulnerability and emotional instability. However, in some cases, single-parent families can provide a supportive environment that promotes children's adaptation and psycho-emotional well-being.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	7
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБИСТОСТЕЙ ПСИХОЕМОЦІЙНОГО СТАНУ ДІТЕЙ З ПОВНИХ ТА НЕПОВНИХ СІМЕЙ	
1.1. Поняття сім'ї та її роль у вихованні дитини в психолого-педагогічній науковій літературі.....	10
1.2. Методологічні засади дослідження психології сім'ї.....	20
1.3. Визначення місця психоемоційного стану дітей у структурі особистісних характеристик	45
Висновки до першого розділу.....	50
РОЗДІЛ 2. МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ПСИХОЛОГІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ ПСИХОЕМОЦІЙНОГО СТАНУ ДІТЕЙ З ПОВНИХ ТА НЕПОВНИХ СІМЕЙ	
2.1. Огляд і обґрунтування вибору методик емпіричного дослідження	53
2.2. Опис психодіагностичного комплексу спрямованого на дослідження особливостей психоемоційного стану дітей з повних та неповних сімей.....	55
2.3. Характеристика вибірки та етапів дослідження дітей.....	63
2.4. Аналіз отриманих даних	65
Висновки до другого розділу.....	73
ВИСНОВКИ	74
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	77
ДОДАТКИ.....	85

ВСТУП

Актуальність дослідження.

Актуальність особливостей психоемоційного стану дітей з повних та неповних сімей є важливою темою для дослідження і розуміння впливу родинної ситуації на дитину. Повні сім'ї характеризуються присутністю двох батьків, які виховують дитину разом, тоді як неповні сім'ї включають одного батька або рідко обох батьків, які виховують дитину.

Дослідження показують, що статус сім'ї може впливати на психоемоційний стан дітей. Діти з неповних сімей можуть мати більше стресових ситуацій і викликів, пов'язаних з розлученням батьків, втратою одного з батьків або нестабільністю сімейного оточення. Ці фактори можуть викликати почуття тривоги, печалі, незахищеності і відсутності стабільності в психоемоційному стані дітей.

Однак важливо відзначити, що не всі діти з неповних сімей демонструють негативні психоемоційні наслідки. Багато дітей з неповних сімей справляються зі стресом і розвиваються нормально, завдяки підтримці родини, друзів, школи та інших факторів, які сприяють їхньому психоемоційному благополуччю. Психоемоційний стан дітей з повних сімей також може варіюватися в залежності від багатьох факторів, таких як якість взаємин в родині, рівень батьківської підтримки, рівень конфліктів.

Актуальність і доцільність дослідження зумовлюються соціально-економічними змінами в Україні. Виховання дитини одним із батьків є серйозним викликом як для батька, так і для дитини. Недостатня підтримка дітей фінансово та емоційно загрожує психологічному благополуччю та адаптації в сім'ї. Вищезазначені аспекти, актуальність і нерозробленість проблеми зумовили вибір теми бакалаврської роботи.

Мета дослідження: теоретично обґрунтувати та експериментально перевірити особливості психоемоційного стану дітей з повних та неповних сімей.

Завдання дослідження:

- 1) розглянути та проаналізувати різні фактори впливу на психоемоційний стан дитини, чинники що можуть вплинути на розвиток, безпеку та стабільний стан дітей;
- 2) описати та проаналізувати результати емпіричного дослідження, спрямованого на вивчення особливостей психоемоційного стану дітей як системної характеристики особистості;
- 3) розробити психодіагностичну карту психоемоційного стану, на основі якої подати комплекс методик, спрямований на дослідження психоемоційного стану як системної характеристики особистості;
- 4) на основі узагальнення результатів теоретичної, емпіричної і формувально експериментальної складових, проаналізувати загальні положення розвитку психоемоційного стану дітей

Об'єкт дослідження – психоемоційний стан дітей з повних та неповних сімей.

Предмет дослідження – особистості психоемоційного стану дітей.

Методи дослідження:

– *теоретичні*: аналіз наукових розробок проблематики психоемоційного стану дітей з повних та неповних сімей;

– *емпіричні*: бесіда, спостереження (для з'ясування біографічних даних досліджуваних та особливостей характеру, комплекс психодіагностичних методик: методика «Опитувальник для вивчення взаємодії батьків з дітьми І.Марковської (ВРР)»; методика «Опитувальник. Сильні сторони і труднощі

дитини» ; методика «Діагностика рівня емпатії (І. М. Юсупов)»; методика Н.Холла на визначення рівня емоційного інтелекту;

Експериментальна база дослідження. Дослідницько-експериментальна робота виконувалась на базі Південноукраїнської ЗОШ №4 ім. Полковника Ясиря. У експерименті взяли участь 30 дітей (14 дівчат та 16 хлопців) віком від 10 до 14 років.

Теоретична та практична значущість. Результати проведеного дослідження можуть бути використані для розробки робочих програм та навчально-методичної літератури з дисциплін «Сімейна психологія», «Сучасні напрямки психології»; в системі професійної підготовки майбутніх психологів під час проведення виробничої практики. Програма та результати корекційної роботи стануть у нагоді спеціалістам психологічних служб (особливо Центрам соціальних служб для сім'ї і дітей).

Апробація результатів дослідження. Основні положення та результати роботи доповідались та обговорювались на: Міжнародній науково-практичній конференції: «**Current trends in strengthening the institution of the family: national and foreign experience**»

Публікації. Основний зміст і результати роботи відображено в 2 тезах у збірнику матеріалів конференції.

Структура кваліфікаційної роботи складається з вступу, двох розділів, висновків, списку використаних джерел та додатків. Загальний обсяг бакалаврської роботи становить 99 сторінок, основний зміст викладено на 95 сторінках. Робота містить 4 таблиці, 2 додатки. Список використаних джерел складає 80 праць українських та зарубіжних авторів, з них 14 – англомовні.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБИСТОСТЕЙ ПСИХОЕМОЦІЙНОГО СТАНУ ДІТЕЙ З ПОВНИХ ТА НЕПОВНИХ СІМЕЙ

1.1. Поняття сім'ї та її роль у вихованні дитини в психолого-педагогічній науковій літературі

Розвиток дитини значною мірою залежить від навчання. Оскільки ми не народжуємося, знаючи, як поводитися в суспільстві, нам доводиться вчитися багатьом моделям поведінки з оточення, в якому ми знаходимося, та коли ми дорослішаємо. Для більшості з нас це навчання починається з сім'ї. [3]

У цей час відбувається фізичний, емоційний, соціальний та інтелектуальний розвиток дитини. Якщо провести аналогію, якби ви будували великий дім, ви повинні переконатися, що він має міцний фундамент, щоб решта будівлі могла стояти високою і міцною протягом багатьох років. Якщо фундамент не буде міцним, будівля не зможе встояти на цьому фундаменті. Так само, як і люди, якщо наш фундамент не є міцним, нам важче бути успішними у стосунках з іншими, роботі, здоров'ї. Тому неможливо переоцінити, наскільки важливою є сім'я для розвитку дитини. [6]

Дитина, як губка, вбирає в себе все, що бачить і спостерігає. Це покладає великий тягар на батьків, тому що дитина з часом може вчитися у батьків. Тому, якщо ви поважаєте певну частину суспільства або віддаєте перевагу деяким людям, ваша дитина може формувати свою думку подібним чином. Якщо ви поведетеся з кимось нешанобливо, ваша дитина також може спостерігати за цим.

Найкращий спосіб навчити дитину - це подавати їй власний приклад, адже саме те, що ви робите на практиці, ваша дитина з більшою ймовірністю буде наслідувати. Крім того, буде гарною ідеєю почати прищеплювати хороші цінності з молодшого віку. Багато хто вважає, що маленька дитина не здатна оцінити або зрозуміти важливість вивчення добрих цінностей, але це не так. Діти

краще розуміють, коли ви допомагаєте їм усвідомити наслідки їхніх дій. Допоможіть їм дізнатися, що може статися, якщо вони зроблять щось певним чином, і навпаки. Тому дуже важливо, щоб сім'я надавала дитині правильні цінності. [2]

Коли ваша дитина народжується, вона починає вчитися моториці, мові, когнітивним та емоційним навичкам. Що стосується моторних навичок, то за їх розвиток здебільшого відповідає сім'я. Навіть якщо ваша дитина відвідує дитячий садок, робота, яку батьки докладають вдома, щоб навчити її цим навичкам, є набагато ефективнішою, ніж ті кілька годин, коли дитина перебуває під чийось наглядом. Ваша дитина навчиться сидіти, ходити, бігати, лазити, тримати ложку тощо. Нам, дорослим, це здається таким природним, але це навички, які потрібно відточувати в дуже ранньому віці, і вони також зміцнюють незалежність вашої дитини, що має важливе значення для її розвитку.

Мовні навички - ще один важливий компонент ролі сім'ї у розвитку дитини. Якщо ви не розмовляєте зі своєю дитиною і не навчаєте її рідній мові, вона ніколи не навчиться. Одним із сумнозвісних прикладів цього є випадок з Джіні, дитина, яка була замкнена в темній кімнаті з вкрай обмеженим контактом з людьми, поки її не врятували у віці 13 років. Вона так і не змогла розвинути вільне володіння мовою, тому що її ніколи не вчили. Отже, навчання дітей мовним навичкам з раннього віку також має важливе значення для розвитку дитини. [12]

Ще одна навичка, яка дуже важлива для розвитку дитини, - це емоції. Емоційні навички важливі протягом усього життя вашої дитини, оскільки вони вчать її, коли проявляти симпатію та співчуття до інших, а також як справлятися зі злетами та падіннями, які приходять з життям. Якщо ваша дитина не має належних емоційних навичок, вона не зможе впоратися з поганими наслідками. Якщо їй бракуватиме емоційних навичок, це може призвести до деструктивного вибору, коли вона подорослішає. Щоб допомогти розвинути емоційні навички вашої дитини, варто почати з того, щоб навчити її посміхатися і махати ручками,

коли вона ще немовля. Коли вони стають трохи старшими, дуже важливо навчити їх ділитися. У сім'ї, оскільки в ній багато людей, сім'я може бути дуже корисною у розвитку навичок сприйняття дитиною різних точок зору.

Щоб закласти фундаментальні основи, поки ваша дитина ще зовсім маленька, членам сім'ї дуже корисно навчати дітей основним емоціям. Коли дитина відчуває певні почуття, називати емоції та описувати їх - важливий спосіб допомогти їй зрозуміти, що вона відчуває. Як тільки цей фундамент буде закладено, діти зможуть навчитися реагувати на свої почуття і рухатися далі. [32]

«Структура сім'ї» окреслює членів домогосподарства, які пов'язані кровними або юридичними зв'язками; ця концепція зазвичай передбачає, що в домогосподарстві проживає принаймні одна дитина віком до 18 років. Конкретні структури включають сім'ї з двома батьками, з одним батьком і ті, що "не мають жодного з батьків" (наприклад, бабусі, дідусі чи інші родичі, які виховують дитину, сім'ї, які надають прийомну допомогу, і діти, які живуть в інституційних установах), змішані сім'ї, сім'ї з одним батьком і партнером (наприклад, співмешканці), сім'ї з кількома поколіннями, бінуклеарні сім'ї та усиновлювачі.

Використовуються такі визначення «сімейних структур»:

Нуклеарна сім'я: дитина живе з двома одруженими біологічно спорідненими батьками і тільки з повнорідними братами і сестрами, якщо вони є.

Спільні сім'ї: батьки дитини живуть принаймні з одним дорослим протилежної статі, який не є їхнім родичем. Цей додатковий дорослий може бути, а може і не бути біологічним батьком дитини.

Одностатеві співмешканці/одружені сім'ї: батьки дитини живуть принаймні з одним дорослим тієї ж статі, який не є їхнім родичем. Додаткова доросла особа може бути, а може і не бути біологічним батьком чи матір'ю дитини. [7]

Вітчимські та змішані сім'ї (терміни використовуються як взаємозамінні): діти, які живуть у домогосподарстві, утвореному в результаті повторного шлюбу, в результаті чого діти живуть з одним із біологічно споріднених батьків або взагалі без них. Наявність вітчима, мачухи або зведеного брата чи сестри визначає сім'ю як змішану.

Для кожної людини сім'я - це перше соціальне середовище, до якого вона увійшла, і це істотно впливає на її подальше існування. Дитина являє собою так зване "ательє", де особистість дитини створюється індивідуально та притаманно сім'ї в цілому та всім її членам. Саме тут, де дитина отримує свою першу картину поведінки, сприйняття, усвідомлюючи свої цінності, які найінтенсивніше будуть приписувати їх особистому зростанню. Усі фактори, які впливають на дитину в цьому середовищі, стають важливими елементами в майбутньому і не можуть бути компенсовані за рахунок середовища, яке впливатиме на особистість дитини протягом усього життя. Дитина вступає в сім'ю як нова сутність без будь-яких навичок і основна родинна місія полягає у наданні всього досвіду навчання, який сприятиме кращому розвитку. [47]

Одна з серйозних проблем, викликана відсутністю одного з батьків під час процесу виховання - це втрачена можливість досягти сексуальної ідентичності шляхом ідентифікації з батьком тієї ж статі та диференціація від батьків з протилежною статтю. Дитина потребує обох батьків, особливо через те, що відмінності між статями, психічне самолюбство чоловіка і жінки, які доповнюють одна одну як дві половини, що утворюють одну цілу одиницю. Дитині, яка є, з будь-якої причини, вихована тільки батьком чи матір'ю, буквально не вистачає другої половини. І це може вплинути як на життя в цілому, так і на особисте життя. [33]

Однак визначальним фактором має бути відповідальність та індивідуальність обох батьків, яке стосується їхнього положення. Догляд за дітьми означає нову роль чоловіка та нові стосунки між чоловіком і жінкою у розподілі їх обов'язків, які не загрожують, але збагачують і дають людині

можливість більше спілкуватися з дитиною. Батьки шукають у дитині джерело щастя, задоволення їхніх емоційних потреб та сенсу їхнього життя. [29]

Нещодавнє дослідження показало, що батьки, які активно взаємодіють з дітьми, допомагають їм розвивати важливі когнітивні навички, життєві навички і, зрештою, досягати успіху. Батьки сприяють розвитку уваги, концентрації та самоконтролю у своїх дітей.

Вони також покращують критичне мислення, емпатію, бачення перспективи, налагодження зв'язків і спілкування. Якщо батьки підтримують дитину, вона ніколи не шкодує про те, що йде на ризик, і це готує її до самоспрямування. Взаємодія батьків має величезний вплив на розвиток дитини, як фізичний, так і розумовий. [14]

Окрім генетичного успадкування, діти схильні наслідувати своїх батьків практично в будь-якій сфері. Це підвищує відповідальність батьків за те, щоб бути прикладом для наслідування для своїх дітей. Зусилля батьків мають великий вплив на їхніх дітей.

Незважаючи на те, що кожна дитина відрізняється від інших і має особливі здібності, батьки є тими, хто може сформувати і допомогти своїм дітям. Саме батьки несуть відповідальність за забезпечення безпечного та здорового середовища для своїх дітей. [71]

«Відношення, яке ви маєте як батьки, - це те, що ваші діти засвоюють більше, ніж те, що ви їм говорите. Вони запам'ятовують, хто ви є», - ці слова Джима Хенсона насторожують нас щодо ролі батьків у житті дитини та обґрунтовують вплив і значення батьків у житті дитини. Батьківство іноді означає пошук щастя у жертвах. І ці жертви не принесуть вам задоволення в довгостроковій перспективі. Дитина з чудовим вихованням ніколи не перестане пишатися своїми батьками. Неправильно говорити, що один з батьків важливіший за іншого, мати, безумовно, відіграє найважливішу роль у житті дитини в дородовому періоді, згодом ролі батька і матері поступово

врівноважуються. Особливість обох ролей полягає в тому, що батько докладає максимум зусиль не в змозі забезпечити те, що має забезпечити мати, і навпаки. Кожен з них має свої особливості. Поведінка батька щодо матері - це відкрита книга життєвого досвіду як для сина, так і для дочки. Він є джерелом їх думок про чоловіків. Хороший батько - ідеал для своєї дочки і приклад для свого сина. Мати грає одну з найважливіших соціальних ролей і виразів по відношенню до дитини. Для цього потрібно багато самовідданості, щедрості та доброти. Ось чому «мати» найкрасивіше слово, символ кохання і самопожертви. Вона не тільки творець нового життя, але вона також допомагає формувати майбутні покоління. Мати є символом серця, любові, ніжності і турботи. [66]

Важливу роль у вихованні дітей відіграє загальний уклад життя сім'ї: рівність подружжя, організація сім'ї, рівноправність, організація сімейного побуту, правильні взаємовідносини між членами сім'ї, загальний тон доброзичливості, взаємної поваги і турботи, атмосфера патріотизму, працьовитість, загальний порядок і сімейні традиції, єдність вимог дорослих до дитини. Життя сім'ї має бути організоване таким чином щоб не тільки матеріальні, але й духовні потреби були більш повноцінно задовільнені і розвинені.

Сім'я виконує певні функції:

Забезпечує для дитини всі умови фізичного розвитку;

Бере участь у формуванні її особистості;

Закладає основи соціально-схвалюваної моральної поведінки;

Прищеплює любов до мистецтва та праці, тим самим формуючи творчі інтереси, навчає дитину.

Батьки повинні мати авторитет в очах дитини, без цього виховання неможливе. Найбільш авторитетними вважаються ті батьки, які успішно поєднують роботу та громадську діяльність із сімейними обов'язками, виявляють

інтерес і увагу до життя своїх дітей, вміло і тактовно керують їхнім життям і розвитком - все це однаковою мірою стосується як до матері, так і до батька. Тому що дитина в цей період більше спілкується зі своїми батьками, ніж з іншими вихователями, тому кожна дія і спілкування батьків має безпосередній вплив на виховання дитини. Цей вплив в кінцевому підсумку показує свої позитивні або негативні сторони навіть після того, як дитина виросте і стає людиною, інтегрованою в суспільство. [51]

Крім того, сім'я закладає фундамент моральної поведінки. З дитинства кожен з нас знає, «що таке добре і що таке погано». І все це завдяки батькам та іншим близьким родичам. У дошкільному віці допитливість дітей проявляється у вигляді нескінченних запитань про навколишній світ, відповідаючи на які батьки стимулюють пізнавальний інтерес своєї дитини. Але сімейне виховання не завжди приносить позитивні результати і благотворно впливає на розвиток особистості дитини. Іноді стосунки з батьками виявляються травматичними і з роками згадуються дорослою людиною як якийсь сумний досвід. Багато що залежить від стилю сімейного виховання. Однією з причин бажання піти до школи - це бажання подорослішати. Саме тому батьки повинні зберігати почуття міри у спілкуванні з дитиною. [24]

Формування уявлень дитини про школу також відбувається по-різному, для одних ці уявлення є позитивними, для інших вони можуть бути негативними. Відповідно, батьки повинні прагнути до того, щоб у дітей сформувалося якомога більше позитивних уявлень про школу. Виявляється, що у підлітковому віці прийнято думати про кохання і шлюб як про одне ціле, а поняття сімейного життя характеризується простотою та романтичністю. [6]

Також не останню роль відіграє своєрідне «почуття розміру», яке виникає в підлітковому віці. І таке прагнення брати приклад з оточуючих дорослих створює ситуацію наслідування моделі. Такий стан речей означає, що, по-перше, манера поведінки характерна для дорослих, не є суттєвою, а по-друге, що риси,

звички і навички, притаманні моделі-еталону, відтворюються підлітком і стають його особистісними характеристиками. [1]

Найважливішою психологічною умовою в цьому випадку є повторення підлітком способу життя обраного за зразок. Для підвищення якості виховного впливу на дітей в сім'ї, необхідно підвищити вимоги до дитини з боку дорослих членів сім'ї, а також виховний вплив на них, має бути частиною словесної роботи. Відсутність такої єдності в сім'ї може негативно позначитися на поведінці дитини. [43]

Авторитарне чи байдуже ставлення батьків до своїх дітей, суто негативні емоції, такі як недовіра до майбутнього, низька оцінка, дискримінація, психологічна дистанція, несерйозне ставлення до її інтересів та переживань, призводять до того, що у дитини формується невпевненість у собі, занижена самооцінка, нерозвиненість здібностей, відсутність формування позитивних рис особистості, і все це призводить до ізоляції в суспільстві. Подолання цієї проблеми потребує диференційованого підходу до дітей з урахуванням їхніх вікових індивідуальних психологічних особливостей. [19]

Коли дитина росте і розвивається, її перші людські контакти зазвичай відбуваються з членами сім'ї та пов'язаними з ними особами, які здійснюють догляд за нею. Ці перші контакти є життєво важливими для розвитку навичок соціалізації дитини, а також для того, щоб навчити її краще розуміти себе та людей навколо.

Оскільки діти вчаться, спостерігаючи, члени сім'ї та вихователі також є основними чинниками, які визначають, як дитина буде соціалізуватися та навчатися, сприяючи її загальному фізичному, соціальному та інтелектуальному розвитку. Любляча сім'я та вихователі допомагають дитині побудувати міцний фундамент, який вплине на її майбутні стосунки, роботу, здоров'я та відчуття власної гідності.

Коли дитина народжується і зустрічається з люблячою сім'єю та вихователями, вона набуває найважливішої навички розвитку - прив'язаності. Коли дитину тримають на руках, колишують і заспокоюють, а також швидко годують або переодягають, ці зв'язки прив'язаності і турботи допомагають побудувати здорові стосунки між батьками/вихователями і дитиною. Коли немовлята успішно прив'язуються до своїх вихователів та інших членів сім'ї (включаючи братів і сестер, бабусь і дідусів тощо), вони вчаться довіряти і з більшою ймовірністю будуть досліджувати і взаємодіяти з іншими людьми. Ці стосунки допомагають будувати довіру на все життя, інтелектуальний розвиток і засвоєння правил поведінки, які пов'язані з вищою самооцінкою, кращою успішністю в школі та меншою кількістю негативних наслідків, таких як депресія чи вживання наркотиків, у подальшому житті.

Як тільки дитина народжується, члени сім'ї та особи, які здійснюють догляд за нею, можуть відігравати величезну роль у загальному розвитку дитини наступними способами:

Розвиток моторики: Моторні навички включають в себе такі засвоєні форми поведінки, як сидіти, ходити, бігати, лазити, тримати чашку і т.д. Ці навички можуть здаватися базовими і не є чимось, чого ви навчаєте, але батьки або вихователі несуть відповідальність за навчання цих навичок у ранньому віці. Коли дитина опановує рухові навички, вони допомагають їй відчувати себе незалежною і сприяють її загальному розвитку.

Розвиток мовних навичок: Батьки та вихователі повинні завжди розмовляти зі своєю дитиною - навіть у дитинстві. Навіть якщо дитина ще не може відповісти, вона, безумовно, слухає і вчиться, коли чує, як до неї звертаються дорослі.

Розвиток емоційних навичок: Дуже важливо допомогти маленькій дитині розвинути емоційні навички, і батьки та інші дорослі, які доглядають за нею, повинні бути першими вчителями. Навчаючи дитину таким базовим навичкам, як посміхатися або махати рукою, вона може навчитися бути відкритою до світу

та інших людей. Навчання маленької дитини основним емоціям і називання їх (страх, любов тощо) також може допомогти дитині навчитися описувати свої почуття і краще виражати себе. Коли дитина починає дорослішати, навчання емоційним навичкам, таким як симпатія, співчуття і вміння ділитися, може допомогти їй жити емоційно здоровим життям і бути більш підготовленою до життєвих злетів і падінь. Оскільки дитина покладається на дорослих у задоволенні своїх базових потреб, таких як одяг, їжа, житло, вона розвиває своє первинне відчуття безпеки від батьків, членів сім'ї та інших осіб, які здійснюють догляд за нею. Крім того, дитина також отримує перше відчуття емоційної безпеки від членів сім'ї та вихователів. Один з найкращих способів дати дитині відчуття безпеки - це встановлення розкладу. Коли дитина знає, що вона буде їсти, спати, купатися або прокидатися в певний час, вона відчуває себе комфортно і впевнено, знаючи, що її потреби будуть задоволені.

У безпечній домашній обстановці дитина також навчиться приймати себе такою, якою вона є, і відчувати себе вільно, не боячись осуду. Коли батьки, члени сім'ї або вихователі забезпечують безпечне, відкрите середовище, дитина почуватиметься захищеною і розвиватиметься фізично та емоційно здоровою. Формуючи прихильність і навчаючи навичкам розвитку - на додаток до прищеплення цінностей і відчуття безпеки, батьки або вихователі разом з іншими членами сім'ї можуть стати для дитини найважливішими першими вчителями і впливовими особами, закладаючи фундамент для здорового і щасливого життя.

1.2. Методологічні засади дослідження психології сім'ї

Сімейна психологія - це спеціальність у професійній психології, яка фокусується на емоціях, думках і поведінці окремих людей, пар і сімей у стосунках і в ширшому середовищі, в якому вони функціонують. Це спеціальність, заснована на принципах теорії систем, де сім'я як система знаходиться в центрі уваги. Передумовою практики на цій спеціальності є те, що сімейна динаміка відіграє життєво важливу роль у психологічному функціонуванні членів сім'ї. Це стосується як розширених сімей, так і сімей, що складаються з кількох осіб. Це стосується як розширених сімей, так і нуклеарних сімей. Практика сімейної психології також враховує історію сім'ї та її поточне оточення (наприклад, історію сім'ї, етнічну культуру, громаду, школу, систему охорони здоров'я та інші відповідні джерела підтримки або труднощів). Сімейні психологи прагнуть зрозуміти проблеми, з якими звертаються люди, не лише з точки зору доповідача (доповідачів), але й через розуміння контексту, в якому ці проблеми розвинулися.

Тісні сімейні стосунки забезпечують людині краще здоров'я і благополуччя, а також нижчий рівень депресії і хвороб протягом усього життя. Але в багатьох сім'ях порозуміння не є само собою зрозумілим. Взаємодія між різними членами лежить в основі цієї складної динаміки. Ми можемо жартувати про стереотипні джерела дисгармонії - неприємного дядька і сина-невдачу, але такі фактори, як оточення і суперництво між братами і сестрами, дійсно впливають на життєздатність і стабільність сімейних зв'язків.

Перспектива життєвого шляху привертає увагу до важливості пов'язаних життів або взаємозалежності у стосунках протягом усього життя. Члени сім'ї пов'язані важливими стосунками на кожному етапі життя, і ці стосунки є важливим джерелом соціальних зв'язків і соціального впливу для людей протягом усього їхнього життя. Переконливі докази постійно свідчать про те, що соціальні відносини можуть глибоко впливати на благополуччя протягом усього

життя. Сімейні зв'язки можуть забезпечити більше відчуття сенсу і мети, а також соціальні та матеріальні ресурси, які сприяють благополуччю.

Якість сімейних стосунків, включаючи соціальну підтримку (наприклад, надання любові, порад і турботи) і стрес (наприклад, суперечки, критика, занадто високі вимоги), може впливати на благополуччя через психосоціальні, поведінкові та фізіологічні шляхи. Стресори та соціальна підтримка є основними компонентами теорії стресового процесу, яка стверджує, що стрес може підірвати психічне здоров'я, тоді як соціальна підтримка може слугувати захисним ресурсом. Попередні дослідження чітко показують, що стрес підриває здоров'я і благополуччя, а напруженість у стосунках з членами сім'ї є особливо помітним типом стресу. Соціальна підтримка може стати ресурсом для подолання стресу, який послаблює негативний вплив стресових факторів на благополуччя, а також сприяти підвищенню самооцінки, що передбачає більш позитивне ставлення до себе. Люди, які отримують підтримку від членів своєї сім'ї, можуть відчувати більшу самоповагу, і ця підвищена самооцінка може бути психологічним ресурсом, що заохочує оптимізм, позитивний афект і краще психічне здоров'я. Члени сім'ї можуть також регулювати поведінку один одного (тобто соціальний контроль) і надавати інформацію та заохочувати до більш здорової поведінки та більш ефективного використання послуг охорони здоров'я, але стрес у стосунках може також призвести до поведінки, що загрожує здоров'ю, як механізму подолання стресу. Напруженість у стосунках може спричинити фізіологічні процеси, які погіршують імунну функцію, впливають на серцево-судинну систему та підвищують ризик депресії, тоді як позитивні стосунки пов'язані з меншим алостатичним навантаженням (тобто «зносом» організму, що накопичується внаслідок стресу). Очевидно, що якість сімейних стосунків може мати значні наслідки для благополуччя.

Гендер є центральним питанням досліджень подружніх стосунків і благополуччя, а також важливою детермінантою життєвого досвіду. Давно помічено, що чоловіки отримують від шлюбу більше переваг для фізичного

здоров'я, ніж жінки, а жінки є більш психологічно і фізіологічно вразливими до подружнього стресу, ніж чоловіки. Жінки, як правило, отримують більше фінансових вигод від свого чоловіка, який зазвичай більше заробляє, ніж чоловіки, але чоловіки, як правило, отримують від шлюбу більше переваг для зміцнення здоров'я, таких як емоційна підтримка та регулювання поведінки, пов'язаної зі здоров'ям, ніж жінки. Це пояснюється тим, що в традиційному шлюбі жінки, як правило, беруть на себе більше відповідальності за підтримання соціальних зв'язків з родиною та друзями і з більшою ймовірністю надають емоційну підтримку своєму чоловікові, тоді як чоловіки частіше отримують емоційну підтримку і користуються перевагами розширених соціальних мереж - усіма факторами, які можуть сприяти здоров'ю та благополуччю чоловіків.

Однак існують неоднозначні докази того, що шлюб більше впливає на благополуччя чоловіків чи жінок. З одного боку, низка досліджень задокументувала, що відмінності у сімейному статусі як у психічному, так і у фізичному здоров'ї є більшими для чоловіків, ніж для жінок. Наприклад, Вільямс і Амберсон виявили, що здоров'я чоловіків покращується більше, ніж здоров'я жінок після вступу в шлюб. З іншого боку, низка досліджень свідчить про сильніший вплив подружнього стресу на здоров'я жінок, ніж чоловіків, включаючи депресивні симптоми, збільшення ризику серцево-судинних захворювань і зміни в гормональному фоні. Проте інші дослідження не виявили гендерних відмінностей у зв'язку шлюбу та здоров'я. Неоднозначні дані щодо гендерних відмінностей у впливі подружніх стосунків на благополуччя можуть бути пов'язані з різними вибірками досліджень (наприклад, з різними віковими групами) та варіаціями у вимірах і методологіях. Очевидно, що для подальшого розвитку цього напрямку досліджень необхідні додаткові дослідження на основі репрезентативних лонгітюдних вибірок.

У наш час суспільство приймає і схвалює багато типів і форм сім'ї. Наприклад, неповна сім'я засуджувалася як пародія на громадянське суспільство, але 22 мільйони дітей живуть з одним з батьків, більшість з яких - жінки. Сім'я з

однією дитиною також розглядалася як сумна і самотня конфігурація. Однак, ці діти вважаються творчими та життєздатними, і з ними все гаразд.

У нас також є змішані сім'ї, в яких живуть зведені родичі: брати, сестри, батьки, матері та інші родичі. Таке злиття стосунків нелегко дається його членам. Питання дисципліни, упередженості та правил вступають у гру з більшим боєм, ніж простотою. Крім того, є сім'ї, які ми обираємо: Бабуся, дідусь чи тітка можуть бути головою сім'ї. Або, можливо, пара вирішила не мати дітей, і вони також мають право називати себе сім'єю. І не забувайте, що близькі друзі іноді набагато ближчі до нас, ніж будь-хто з членів сім'ї.

Основною метою завдання було розглянути методології, які використовуються в дослідженнях сім'ї, щоб з'ясувати, як можна поєднати різні види досліджень, щоб отримати глибшу і точнішу картину сімейних структур, процесів і стосунків. У сімейних дослідженнях біологічні та поведінкові процеси часто нероздільні, але останнім часом з'явилися значні досягнення, які пропонують нові можливості для розрізнення та вимірювання цих процесів з більшою точністю. Презентації, підсумовані в цьому розділі, демонструють як великий потенціал включення біологічних показників у дослідження сім'ї, так і значні виклики, пов'язані з цим процесом. [78]

Інтеграція біологічних показників у дослідження сім'ї може бути складним завданням. Взаємозв'язки між біологічними механізмами і конкретною поведінкою (наприклад, батьківськими практиками), як правило, складні. Крім того, інтеграція біологічних і поведінкових досліджень зазвичай вимагає тісної співпраці між дослідниками з різним досвідом, підготовкою і методологічними поглядами.

Важливо зазначити, що деякі сфери сімейних досліджень вийшли за рамки цього воркшопу. Наприклад, весь спектр біоповедінкових підходів, включаючи епігенетику розвитку, взаємодію генів і середовища та неврологію розвитку, за останні роки створили нові великі галузі досліджень, що мають відношення до

вивчення сім'ї. Вони заслуговують на окрему увагу. Вони заслуговують на більшу увагу, але не було можливості інтегрувати їх у цей семінар. [62]

Методологічні особливості психології сім'ї полягають в тому, що сім'я є полінаучним об'єктом дослідження. Вона досліджується в різних областях науки і практики - соціології, психології (етнопсихології, соціальної психології, психології розвитку і ін.), Педагогіки, демографії, етики, економіки, сексології, психотерапії і психологічному консультуванні і ін. [30]

Дослідження сім'ї спирається на загальнонаукові принципи, такі як:

- принцип системності, згідно з яким сім'я досліджується як система, так як сімейні відносини являють собою структуровану цілісність, елементи якої взаємопов'язані, взаємообумовлені, зміни у функціонуванні кожного з елементів призводять до змін цілої системи;
- синергетичний принцип, що дозволяє розглядати динаміку сімейних відносин з позицій нелінійності, нерівноважності, з урахуванням кризових періодів;
- принцип діяльності, дає можливість досліджувати всі види сімейної діяльності та спілкування, виконання ролей і обов'язків, а також індивідуальну та сімейну активність;
- принцип детермінізму, який лежить в основі опису механізмів детермінації дисфункціонального розвитку сім'ї, подружніх конфліктів, розлучень і т.д. ;
- принцип розвитку, в контексті якого розвиток сім'ї представляється як послідовна зміна сімейних стадій і криз;
- принцип об'єктивності, який зобов'язує будувати систему наукового знання про сім'ю строго відповідно до об'єктивною реальністю. При дослідженні сім'ї важливо враховувати соціально-економічні, соціокультурні та інші умови життєдіяльності сім'ї;

- принцип еволюціонізму, з позиції якого дослідження сім'ї повинно проводитися з урахуванням основних закономірну еволюцію сім'ї та шлюбу;
- принцип міждисциплінарності, який орієнтує дослідника на широке використання досягнень інших галузей наукового знання про сім'ю і ін.

Здоров'я дітей рідко, якщо взагалі коли-небудь, є результатом дії одного фактору, вважає Барбара Фізе, професор людського розвитку та сімейних досліджень і директор Центру сімейної стійкості в Університеті Іллінойсу в Урбана-Шампейн. Воно закладено в сімейному, соціальному та культурному контексті, який змінюється з часом, включаючи переконання та звичаї батьків, сусідство та доступ до охорони здоров'я, серед іншого. Навіть така проста річ, як годування дитини, стає предметом впливу доходу, засобів масової інформації та однолітків у міру того, як дитина дорослішає. [23]

Здоров'я дітей підтримується багатьма щоденними діями, в тому числі режимом харчування, сну та фізичної активності. У більш широкому сенсі, здоров'я сім'ї підтримується завдяки плануванню, відкритому і прямому спілкуванню, відчуттю порядку і рутини, а також вірі в те, що виклики повсякденного життя можна подолати. Здоров'я сім'ї ставиться під загрозу, коли планування відсутнє або перешкоджає йому, коли порушуються звички, коли спілкування напружене, а повсякденні проблеми забирають особисту енергію. Для прогнозування проблем зі здоров'ям у дітей можна об'єднати кілька факторів у модель кумулятивного ризику. Ці фактори включають такі речі, як бідність, сприйняття батьками дискримінації, фактори сусідства та культурний стрес. Однак ці фактори не розкривають багато про те, що відбувається в сім'ї з плином часу. Крім того, зосередженість на одному захворюванні не відображає того, що часто трапляється в реальному житті. [35]

Фізе описала кілька досліджень, що стосуються сімейного життя та астми. Дослідження проводилися на півночі штату Нью-Йорк і в Денвері, штат Колорадо. У них взяли участь приблизно 400 іспаномовних, чорношкірих і білих

сімей з дітьми віком від 5 до 12 років, які страждають на персистуючу астму. Близько 58 відсотків сімей мали двох або більше дорослих у домогосподарстві, а 30 відсотків матерів мали середню освіту або менше. [59]

Астма є найпоширенішим хронічним захворюванням дитячого віку. У будь-якому класі 1 дитина з 10, швидше за все, має діагноз персистуючої астми. Це дороге захворювання, але воно виліковне. До супутніх захворювань належать тривожність, порушення сну та надмірна вага. Домашні процедури, необхідні для контролю астми, включають прийом ліків двічі на день, уникнення таких алергенів навколишнього середовища, як тютюновий дим і алергени домашніх тварин, щоденну фізичну активність і повноцінний нічний сон. Водночас сім'ї з дітьми-астматиками змушені жонглювати домашнім і робочим життям, вони переїжджають і переживають втрату роботи, народжують дітей і розлучаються, доглядають за старшими, зазнають домашнього насильства, психіатричних захворювань і суїцидальних думок, стають учасниками бандитських розборок, а іноді їхні діти помирають. "Все це траплялося з членами сімей, які брали участь у наших дослідженнях", - сказала вона.

Фізе зауважила, що це дослідження ставить кілька методологічних викликів. Ресурсів для транскрибування, кодування та аналізу спостережень і наративів може не вистачати. Між сім'ями можуть існувати суттєві відмінності залежно від культури, соціально-економічного статусу та життєвого етапу. Також може бути важко зафіксувати відмінності між людьми різного віку, що особливо складно у багатодітних сім'ях. Розмір сім'ї не обов'язково є статичним, у ній може бути багато членів, включаючи сусідів, двоюрідних братів і сестер, дядьків, тіток, бабусь і дідусів, а також нянь. Статус захворювання може бути незрозумілим, і більше уваги потрібно приділяти супутнім захворюванням. [78]

Дослідження в галузі сімейної психології, як правило, включають вивчення взаємодії та динаміки всередині сім'ї, а також вплив сімейних стосунків на

індивідуальне благополуччя. Ось кілька методологічних принципів, які можуть взяти до уваги дослідники в цій галузі:

Дослідники повинні переконатися, що їхні дослідження проводяться етично і відповідально. Це передбачає отримання інформованої згоди від усіх учасників, захист їхнього приватного життя та конфіденційності, а також уникнення будь-якої шкоди чи експлуатації. [13]

Дослідження в галузі сімейної психології можуть включати різні методи дослідження, такі як опитування, інтерв'ю та спостереження. Дослідники повинні вибирати найбільш підходящі методи, щоб відповісти на свої дослідницькі питання, і пам'ятати про будь-які потенційні упередження або обмеження.

Сім'ї бувають різних форм і розмірів, і дослідники повинні пам'ятати про різноманітність всередині сімей, наприклад, різні сімейні структури, культурне походження і соціально-економічний статус. Це включає в себе забезпечення інклюзивності та культурної чутливості дослідження. [9]

Сімейні стосунки та динаміка можуть змінюватися з часом, і лонгітюдне дослідження може дати уявлення про те, як ці зміни впливають на індивідуальний та сімейний добробут. Дослідники можуть розглянути можливість проведення лонгітюдних досліджень, які спостерігають за сім'ями протягом тривалого періоду.

Дослідження сімейної психології часто включають вивчення взаємодії між людьми в сім'ї, а також ширшого контексту, в якому існують сім'ї. Багаторівневий аналіз може допомогти дослідникам вивчити, як індивідуальні, сімейні та суспільні фактори взаємодіють і впливають на індивідуальне та сімейне благополуччя. [27]

Дослідження в галузі сімейної психології можуть виграти від співпраці між дослідниками і практиками, такими як сімейні терапевти і соціальні працівники.

Спільні дослідження можуть допомогти подолати розрив між наукою і практикою та забезпечити застосування результатів досліджень у реальних ситуаціях. Це лише кілька методологічних принципів, які дослідники сімейної психології можуть враховувати при розробці та проведенні досліджень.

Сімейна психологія вивчає психологічні процеси та взаємодії, які відбуваються в сім'ї. Це включає в себе розуміння того, як члени сім'ї спілкуються, вирішують конфлікти та впливають на їхню поведінку. Сюди входить розуміння того, як члени сім'ї взаємодіють один з одним, як вони спілкуються, як вирішують конфлікти і як впливають на поведінку та емоції один одного. [44]

Деякі напрямки вивчення сімейної психології включають в себе:

Вивчення взаємодії між членами сім'ї, включаючи моделі спілкування, динаміку влади та рольові очікування.

Вивчення того, як члени сім'ї спілкуються один з одним, включаючи типи повідомлень, що передаються, способи спілкування, що використовуються, і вплив спілкування на сімейні відносини.

Вивчення того, як батьки взаємодіють зі своїми дітьми, включаючи стратегії, які вони використовують для сприяння здоровому розвитку, вплив стилів виховання на результати розвитку дитини, а також виклики, з якими батьки стикаються у вихованні дітей. [38]

Вивчення сім'ї як єдиного цілого, включаючи взаємозалежність членів сім'ї та вплив сімейних стосунків на індивідуальне благополуччя.

Передбачає використання психологічних принципів і технік для допомоги сім'ям у вирішенні конфліктів і поліпшенні їхніх стосунків. [41]

Загалом, сімейна психологія визнає важливість розуміння сім'ї як складної системи, де поведінка та емоції кожного члена можуть впливати на всю сім'ю.

Вивчаючи сімейну динаміку та взаємодію, психологи можуть допомогти сім'ям покращити комунікацію, вирішити конфлікти та сприяти здоровому розвитку всіх членів родини.

Соціально-психологічні принципи сім'ї - це принципи і теорії, які пояснюють взаємодію, процеси і динаміку, що відбуваються в сім'ї. Ось кілька ключових принципів і теорій:

Люди приймають рішення на основі аналізу витрат і вигод. У сім'ях члени обмінюються ресурсами, такими як любов, підтримка та увага, щоб задовольнити свої потреби та досягти своїх цілей.

Ця теорія пояснює, як рання прив'язаність між вихователями та дітьми може впливати на їхні подальші стосунки та емоційний розвиток. Якість прив'язаності формується чуйністю, чутливістю та емоційною доступністю вихователя. [15]

Люди вчаться, спостерігаючи та наслідуючи поведінку інших. У сім'ї діти вчаться на поведінці та ставленні своїх батьків, і ці уроки можуть формувати їхню власну поведінку та ставлення.

Сім'я є системою, яка складається з взаємозалежних частин. Зміни в одній частині системи можуть вплинути на всю систему, а поведінка та емоції кожного члена сім'ї можуть вплинути на функціонування сім'ї в цілому.

Люди розвиваються протягом свого життя. У сім'ї люди проходять різні стадії розвитку, і взаємодія та стосунки в сім'ї можуть впливати на їхній розвиток. [45]

Ці принципи та теорії можуть допомогти нам зрозуміти соціальні та психологічні процеси, які відбуваються в сім'ї. Розуміючи ці принципи і теорії, ми можемо краще зрозуміти, як сім'ї функціонують і розвиваються, і як ми можемо сприяти здоровим стосункам і благополуччю в сім'ї.

Відомо, що від початку виникнення сім'ї до наших днів її типи та соціально-демографічна структура постійно змінювалися. Одним із важливих завдань суспільних наук є вивчення змін у типах і структурі сім'ї та чинників, що на них впливають, окремо для кожного етапу розвитку суспільства.

У цьому розділі висвітлено психологічні засади вивчення стилів сімейного виховання та їх впливу на емоційний розвиток старших дошкільників. Описано особливості емоційного розвитку дошкільників в умовах сімейного виховання. На основі проаналізованих теоретичних наукових джерел зроблено припущення, що емоційний розвиток дітей залежить від стилю сімейного виховання, який використовують їхні батьки у повсякденній взаємодії. За допомогою проведеного експериментального дослідження визначено основні стилі сімейного виховання, зокрема, стилі невтручання, конкуренції, поміркованості, попередження, контролю, співчуття, гармонійного стилю. Описано та охарактеризовано сутність кожного стилю. Виявлено особливості сімейного виховного впливу на формування деяких особистісних якостей, а саме: емоційної стійкості, соціальної сміливості, особистісної тривожності, інтимності емоційних стосунків з батьками, агресивності, нерішучості, вразливості та чутливості до критики, емоційної активності, налаштованості на позитивний психологічний клімат. Визначено характер зв'язків між зазначеними змінними, що дає можливість виокремити психологічні чинники, які призводять до деструктивного емоційного розвитку дітей дошкільного віку, а отже, планувати та впроваджувати психокорекційну та розвивальну роботу, спрямовану на подолання негативних чинників.

Емоційно-позитивними якостями, які досліджувалися за допомогою експериментальних методик, виявилися емоційна стійкість, соціальна сміливість, близькість емоційних стосунків з батьками, емоційна активність, налаштованість на позитивний психологічний клімат. Показано, що ці якості можна розвинути у дітей, якщо вони виховуються відповідно до ідей поміркованості, співчуття, гармонійного розвитку, а в деяких випадках - у

змагальному і неутручальному середовищі. Відсутність покарань надихає дошкільнят допомагати іншим, проявляти ініціативу, бути активними.

Несприятливими факторами емоційного розвитку виявилися: підвищений рівень тривожності, агресивність, вразливість і чутливість до критики, нерішучість. За результатами якісного дослідження, ці характеристики розвинені у дітей, батьки яких використовують стилі конкуренції, запобігання, контролю, неутручання.

Сім'я є невід'ємною частиною суспільства. Немає жодного народу, нації чи суспільства, які б не мали народу, нації чи суспільства, яке б не брало до уваги проблеми і цінності сім'ї та її оточення при визначенні історії свого розвитку. сім'ї та її оточення, визначаючи свою історію розвитку і перспективи розвитку. Майбутнє не можна уявити без інтересів сім'ї. Адже для кожної людини сім'я є початком життя, прелюдією до всього. [72]

Саме тому справедлива політика, що проводиться в нашій країні, де інтереси людини визнаються найвищою цінністю, спрямована на зміцнення цієї святині. найвищою цінністю, спрямована на зміцнення цього священного куточка в усіх відношеннях. За роки незалежності питання соціального захисту незалежності, питання соціального захисту сім'ї, материнства і дитинства були визнані пріоритетним напрямком державної політики в Україні.

У сучасній формі сім'ї члени сім'ї пов'язані між собою спільністю побуту, економічними, майновими, духовними, правовими, соціальними майновими, духовними, правовими, соціальними відносинами, почуттями взаємної відповідальності. Адже кожен член сім'ї має своє соціальне місце в сім'ї. сім'ї посідає в ній певне соціальне місце. Проблематика сім'ї питання сім'ї проходять через низку дисциплін і безпосередньо у формуванні життєстійкості сім'ї. Особливо це стосується таких дисциплін, як соціології сім'ї та сімейної психології сім'ї, соціальні функції сім'ї глибоко вивчаються соціальні функції сім'ї. [34]

Досліджується вплив сім'ї на формування особистості дітей. Психологія вивчає особистісні та соціально-психологічні чинники, що зміцнюють або дестабілізують шлюб. Багато уваги приділяється питанням статево-рольового виховання молоді, формуванню просімейної мотивації, психологічним аспектам сексуальних стосунків, взаємної адаптації шлюбної пари, їхньої психологічної сумісності. Чільне місце відводиться дослідженню соціально-психологічних процесів, що відбуваються в сім'ї: сімейна комунікація та інтеракція, міжособистісна перцепція, рольова диференціація у взаєминах подружжя. [69]

Як соціальна група сім'я розв'язує завдання, котрі стосуються осіб, які її складають, а також ті, що торкаються безпосередньо суспільства. Завдяки репродуктивній функції сім'я забезпечує відтворення суспільства. Крім того, шлюб є схваленою суспільством формою задоволення сексуальних потреб людей. Дорослі члени сім'ї, виконуючи в суспільстві професійні функції, своєю працею створюють економічні основи існування родини, забезпечують її матеріальні та культурні потреби. Сім'я виконує обслуговуючу й опікунську функції щодо своїх членів, забезпечуючи їм надання різноманітних послуг, а також піклуючись про тих, хто потребує допомоги (діти, старі або хворі та інваліди). У такий спосіб в сім'ї задовольняються альтруїстичні потреби. [28]

Сім'я виховує для суспільства нових громадян, передаючи їм мову, основні форми поведінки, національні традиції й звичаї, моральні та духовні цінності. Сім'я виконує соціалізуючу функцію. Соціалізації зазнають не тільки діти, які завдяки їй уростають у суспільство, а й саме подружжя, оскільки адаптація до шлюбних, батьківських та інших сімейних ролей — це також соціалізуючий процес. Водночас він задовольняє батьківські потреби у вихованні дітей і збагачує новим соціальним досвідом особистість шлюбних партнерів. [40]

Сім'я сприяє збереженню психічного здоров'я, суспільства завдяки виконанню психогігієнічної функції, яка полягає в забезпеченні почуття стабільності, безпеки, емоційної рівноваги, а також умов для розвитку

особистості своїх членів. Стабільна, добре функціонуюча сім'я дає змогу кожній особі, яка її складає, задовольняти такі потреби, як любов, емоційна близькість, афіліція, розуміння і повага, визнання тощо. У такій сім'ї індивід має умови для самореалізації, самоствердження, збагачення й розвитку своєї особистості. Отже, сім'я суттєво впливає на своїх членів, задовольняючи їхні потреби - біологічні, емоційні, психосоціальні та економічні.

Залежно від адаптивних ресурсів сім'ї, її здатності пристосовуватися до мінливості умов життя виділяють гнучкі й інертні (консервативні) сім'ї. Гнучкий тип сім'ї характеризується здатністю швидко переорієнтуватися, якщо цього вимагають нові умови життя. Інертні сім'ї, навпаки, ригідні та консервативні щодо переоцінки й зміни вже усталених стандартів поведінки. [16]

За характером розподілу влади виділяють сім'ї єдиновладні (авторитарні) і демократичні. У перших влада зосереджена в руках когось одного — чоловіка, дружини та ін. Згідно з цим найважливіші рішення приймаються тільки зі схвалення цього члена родини. Соціологи за цим показником поділяють сучасні сім'ї на неопатріархальні і неоматріархальні. Для демократичних сімей характерна або рівноправність усіх членів родини в прийнятті рішень, або функціональний розподіл влади: в одних сферах життя головну роль відіграє чоловік, в інших — жінка, у третіх — хтось із батьків подружжя чи старші діти.

Виділення авторитарних і демократичних типів сімей має істотне значення для оцінки ресурсів сімейного виховання, але за умов, коли відомі інші характеристики спілкування і міжособистісних стосунків. Так, в інтегрованих, гармонійних, емоційно об'єднаних, з альтруїстичними установками сім'ях питання розподілу влади взагалі не виникає. Сімейна ієрархія, яка склалася, сприймається членами родини як природна й оптимальна, незалежно від того — авторитарна вона чи демократична. В дезінтегрованих сім'ях єдиновладдя може бути джерелом постійного психологічного напруження в родинних стосунках.

Сучасна сім'я, будучи невід'ємним чинником розвитку й соціалізації будь-якої людини, у цей час перебуває в глибокій кризі. Сьогодні для неї характерні показники нестабільного суспільства: ціннісний вакуум, соціальна апатія, нігілізм і багато чого іншого. Сучасна сім'я переживає політичні й економічні потрясіння – низька матеріальна забезпеченість, безробіття, ріст інфляції, міжетнічні й політичні конфлікти, зниження ролі духовних цінностей, лібералізація статевої моралі. Крім того, росте число сімей, що не зуміли адаптуватися до умов перехідного періоду, спостерігається недостатня ефективність соціальних програм відносно сім'ї. Ці й інші негативні явища порушують нормальне функціонування сім'ї й призводять до того, що в сучасному соціумі відбуваються складні процеси деградації сімейного способу життя: має місце зниження престижу сім'ї, відсутня потреба молодих сімей мати в шлюбі дітей; росте число розлучень, обумовлених у ряді випадків внутрісімейним насильством; збільшується частка людей, що свідомо вибрали самотність як прийнятний стиль життя. Ці проблеми існують не тільки на рівні окремих регіонів, але й набувають загальнопланетарного значення. [80]

Сім'я як соціальний інститут сьогодні досягла вершини свого розвитку. Цим почасти пояснюються й більш повільні зміни в структурі сімейних відносин у порівнянні з іншими соціальними реаліями. Криза сучасної сім'ї пов'язана з різкою зміною соціального статусу, у якому вона перебуває; повільним переходом сім'ї до нових соціально–економічних умов життя; тривалим процесом адаптації сім'ї до соціокультурних обставин, що змінилися.

Одночасно сім'я задовольняє і найважливіші особистісні потреби, значення яких постійно зростає. Серед них потреба подружжя в довірливому спілкуванні, співпереживанні, співучасті. Іншими словами, шлюб сьогодні набуває самостійного значення яке важливий інститут організації особистого та сімейного щастя. На зміну традиційним ролям прийшла гнучка, еластична кооперація стосунків і діяльності, заснована на спільності, цілей, потреб,

поглядів, емоцій. Така діяльність стає не стільки ідеалом, але і реальністю для все більшої кількості сімей та важливою характеристикою сімей нового типу.

Важливий етап у розвитку людини – дитинство. Воно триває від одного-двох років до настання підліткового віку (12-13 років). Перші роки дитинства відзначаються величезним прогресом у розумінні та використанні мови. Діти починають розуміти слова за кілька місяців до того, як самі починають говорити. Немовлята в середньому вимовляють свої перші слова у 12-14 місяців, а до 18-го місяця їхній словниковий запас становить близько 50 слів. Діти починають використовувати комбінації з двох, а потім з трьох слів і переходять від простих іменниково-дієслівних комбінацій до більш граматично складних послідовностей, використовуючи сполучники, прийменники, артиклі та часи зі зростаючою плавністю і точністю. До четвертого року життя більшість дітей можуть говорити реченнями, як дорослі, і починають засвоювати більш складні правила граматики та значення. [65]

У своїх когнітивних здібностях діти здійснюють перехід від опори виключно на конкретну, відчутну реальність до виконання логічних операцій над абстрактним і символічним матеріалом. Навіть дворічні діти поведуться так, ніби зовнішній світ є постійним місцем, незалежним від їхнього сприйняття, і демонструють експериментальну або цілеспрямовану поведінку, яка може бути творчо і спонтанно адаптована для нових цілей. У період від двох до семи років діти починають маніпулювати навколишнім середовищем за допомогою символічного мислення і мови; вони стають здатними вирішувати нові типи логічних завдань і починають використовувати розумові операції, які є гнучкими і повністю оборотними в мисленні. У віці від 7 до 12 років зачатки логіки з'являються у вигляді класифікації ідей, розуміння часу і числа, а також більшого розуміння послідовності та інших ієрархічних зв'язків.

Вступ до дитинства (6 - 10 років) і підлітковий вік (10 - 19 років) - важливий і новий період у житті дитини. Тому батькам потрібно звернути особливу увагу на психологічні особливості дітей на цьому етапі. [5]

Індивідуальні та психологічні особливості дітей - це унікальні риси, здібності та поведінка, які визначають особистість дитини та її розвиток. Ось деякі ключові характеристики, на які варто звернути увагу:

Це природна схильність дитини, включаючи рівень її активності, адаптивності та емоційної реактивності.

Здатність дитини вчитися, міркувати, вирішувати проблеми та адаптуватися до нових ситуацій.

Унікальна система думок, почуттів і поведінки, яка визначає характер дитини. Риса особистості включають екстраверсію, доброзичливість, сумлінність, невротизм і відкритість. [14]

Можливість дитини взаємодіяти з іншими людьми, включаючи спілкування, емпатію та співпрацю. Керування своїми емоціями та виражати їх у здоровий спосіб.

Це емоційний зв'язок дитини з основними піклувальниками, який може впливати на її емоційний розвиток та майбутні стосунки.

Також це здатність дитини справлятися з негараздами та долати труднощі.

Індивідуальні та психологічні особливості дітей важливо враховувати при розумінні розвитку та поведінки дитини. Розуміючи ці особливості, батьки та фахівці можуть надати відповідну підтримку та втручання для сприяння здоровому розвитку та благополуччю.

Дитячий вік (6-10 років)

Це новий період для дітей. Купівля книжок до школи - важлива подія в житті дитини. Вперше в житті діти повинні відразу адаптуватися до суворих методів, правил і норм. У той же час, діти повинні здобувати абстрактні знання та навички читання і письма. Інтелект виражається через логічне мислення і систему абстрактних знань, пов'язаних з конкретними об'єктами. Думки

розширюються, види діяльності переключаються туди-сюди, зменшуючи егоцентризм. [37]

Це також перший раз, коли маленькі діти живуть у новому середовищі за межами сім'ї, де існують стосунки:

На перше місце виходять стосунки між вчителями та учнями. Мають рівні стосунки з друзями, приймають правило друга. Здатні співпрацювати з однолітками, розуміють і поважають правила гри, але не мають близьких друзів. Мислення: розуміти деякі принципи, такі як збереження матерії, збереження ваги, розуміти оборотність, розвивати поняття часу, простору, додавання, віднімання, множення і ділення. Мислити абстрактно і мати здатність до узагальнення.

Моральні почуття: співпраця та особиста довіра. Розуміють цінність чесності, справедливості, співпраці.

Сформована особистість, що демонструє стиль життя, звички, свідому поведінку, самодостатню в соціальних правилах, або відповідно до прийнятих самоцінностей. Здатність адаптуватися в різних ситуаціях, проявляючи власну індивідуальність і силу духу. [23]

Підлітковий вік (10-19 років)

Це період з більшими змінами та складнішим розвитком, ніж попередні. Виробляються гормони росту і репродуктивні гормони, відбувається підготовка до статевого дозрівання. Діти від 10 до 19 років швидко ростуть і помітно змінюються фізично, психологічно. Розвивається вегетативна нервова система, діти часто відчувають нервозність, задишку. Діти цікавляться змінами свого тіла.

Психологічний розвиток має тенденцію до самостійності, це буде стимулювати самостійність, творчість у навчанні та діяльності. Наслідування вже вибіркоче, але об'єкт, який наслідує дитина, все ще конкретний і ототожнюється з персонажем. Обирай його своїм кумиром і наслідуй. Тому

наслідування чесності, простоти, смиренності дорослих матиме вплив на виховання дітей, особливо батьків, вчителів, братів і сестер. [48]

Підлітки мають почуття власної гідності. високого зросту, досить чутливі до всього, що ображає їхнє прагнення бути незалежними. На суворі догани дитина буде гостро реагувати, або дутися, або таємно ображатися. Тому діти не слухають і не слідують порадам, навіть правильним, слухають лише людей, які їм симпатизують. Тому особистість, сформована на попередньому етапі, легко ламається, щоб на основі старої особистості побудувати нову.

У цей період діти об'єднуються з близькими друзями зі схожими інтересами, симпатіями. Високо цінується чесність з друзями, зрада вважається низькою. Тому вчителі та батьки повинні звертати увагу на коло друзів дитини.

Зважаючи на те, що спадкові захворювання, недорозвиток, травми під час родів спричиняють затримки психічного розвитку, а в особливо важких випадках - глобальніші проблеми, іноді припускають, що незвичні здібності теж пов'язані лише з вродженими особливостями мозку. Однак природні особливості, які передаються спадково, можуть слугувати лише задатками певних здібностей, передумовами психічного розвитку. [78]

Відмінності у психічному розвитку дітей, формування їх здібностей, особливостей розвитку особистості значно більше залежать від виховання і навчання: соціальної будови суспільства; національної культури і традицій; типу сім'ї (повна, неповна, багатодітна, малодітна), кількісних і якісних характеристик сім'ї; ставлення до дитини, взаємин батьків тощо. [63]

Розвиток творчого мислення призводить до якісної перебудови сприйняття і пам'яті, до перетворення їх у довільні, регульовані процеси. Важливо правильно впливати на процес розвитку, так як довгий час вважалося, що мислення дитини - це як би «недорозвинене» мислення дорослого, що дитина з віком більше дізнається, розумнішає, стає кмітливою. Дослідження дитячої творчості

дозволяють виділити як мінімум 3 стадії розвитку творчого мислення: наочно-дієве, причинне і евристичне. Справжнє засвоєння будь-якого навчального предмета неможливо без активної діяльності уяви, без уміння представити, уявити те, про що пишеться в підручнику, про що говорить вчитель, без уміння оперувати наочними образами. Таким чином, можна стверджувати, що молодший школяр - це «маленький дорослий», у якого починаються формуватися найважливіші процеси. І дуже важливо, на наш погляд, щоб діти не відчували велику навантаженість шкільної програми, а гра - здатна зарадити цьому. [21]

На психоемоційний стан дітей впливають різноманітні психофізіологічні фактори, такі як:

Мозок зазнає значного розвитку в дитинстві, і зміни в структурі та функціях мозку можуть впливати на емоції, поведінку та когнітивні здібності дитини. [39]

Нейромедіатори - це хімічні речовини в мозку, які регулюють настрій, емоції та поведінку. Дисбаланс у рівні нейромедіаторів може сприяти виникненню емоційних і поведінкових проблем у дітей.

Такі гормони, як кортизол, адреналін та окситоцин, відіграють важливу роль у регулюванні реакції на стрес, емоцій та соціальної поведінки дитини.

Генетичні фактори можуть впливати на темперамент, особистість та схильність дитини до психічних розладів.

Правильне харчування має важливе значення для розвитку та функціонування мозку, а дефіцит певних поживних речовин може впливати на настрій, поведінку та когнітивні здібності дитини.

Достатній сон необхідний для фізичного та емоційного благополуччя дитини, а проблеми зі сном можуть сприяти виникненню емоційних та поведінкових проблем у дітей.

Фактори навколишнього середовища, такі як вплив токсинів, забруднення та стрес, також можуть впливати на психофізіологічне функціонування та емоційне благополуччя дитини.

Ці психофізіологічні фактори взаємодіють з екологічними та соціальними факторами, формуючи психоемоційний стан дитини. Розуміння цих факторів може допомогти батькам і фахівцям виявити потенційні ризики та вжити відповідних заходів для сприяння здоровому розвитку та благополуччю дітей.

1. Психічний розвиток дитини на різних етапах її індивідуального життя. Лінії психічного розвитку – це, по-перше, виникнення і вдосконалення психічних процесів (пізнавальних та емоційно-вольових), по друге, становлення особистості (характеру, спрямованості, мотивації), по-третє, розвиток різних видів діяльності особистості.

2. Важливою проблемою дитячої психології є періодизація психічного та особистісного розвитку людського індивіда. Розглядаються динамічні (характеристики процесу змін) та змістові (новоутворення особистості, аналіз психіки на кожному віковому етапі) закономірності психічного та особистісного розвитку дитини.

3. Психічний розвиток в усіх його основних лініях нерозривно пов'язаний із націленими розвивальними впливами на підростаючу особистість з боку оточуючих людей – насамперед, батьків, педагогів. У такому разі розвиток прийнято називати формуванням психічних якостей підростаючої особистості, що також входить до явищ, що їх вивчає дитяча психологія.

4. Враховуючи те, що розвиток психіки і особистості дитини тісно пов'язаний із біологічними та соціальними умовами, дитяча психологія досліджує співвідношення у цьому процесі природних (спадковості, дозрівання організму) й суспільних факторів на різних етапах онтогенезу, а також в історичному контексті. Таким чином, предмет дитячої психології — вікова

динаміка психіки людини протягом дитинства, розвиток психічних процесів та психічних якостей особистості дитини. До предмету дитячої психології входить вивчення умов і рушійних сил розвитку психіки людського індивіду, динамічних та змістових закономірностей періодизації психічного розвитку, розкриття індивідуально-типологічних варіантів психічного розвитку людини на етапі дитинства. У загальній структурі дитячої психології виділяють психологію новонародженого, психологію дитини раннього віку, дитини-дошкільника, молодшого школяра, психологію підлітка, психологію ранньої юності. [56]

Посттравматичний стресовий розлад (ПТСР) є поширеним психічним розладом, що призводить до серйозних порушень психосоціального функціонування. Він набагато менше вивчений у дітей та підлітків порівняно з дорослими, можливо, через проблеми з етикою та рекрутингом. Вважається, що зміни в біологічних системах пов'язані з ПТСР через їхній функціональний зв'язок із симптомами реагування на стрес і гіперактивності, які формують одну з основних діагностичних ознак розладу (Langeland & Olf, 2008). Мета-аналізи показують сильний зв'язок між психофізіологічними змінами та ПТСР у дорослих (Buckley & Kaloupek, 2001; Pole, 2007); дорослі з ПТСР мають вищу частоту серцевих скорочень (ЧСС) у стані спокою порівняно з контрольною групою з травматичним анамнезом, але без ПТСР (травмована група; КГ) або контрольною групою без травматичного анамнезу (контрольна група без травми). Реактивність ЧСС, електродермальна активність (ЕДА) та електроміографія (ЕМГ) лицьового пояса (*corrugator supercilii*) розрізняють дорослих з ПТСР і ТК під час впливу ідіосинкратичних нагадувань про травму. Дихальна синусова аритмія (ДСА) при ПТСР зменшувалася під час перегляду зображень, керованих сценарієм, порівняно з ТК (Sack, Hopper, & Lamprecht, 2004). Психофізіологічні зміни при ПТСР, як видається, є оборотними за допомогою когнітивно-поведінкової терапії, що підкреслює їх потенціал як маркера ремісії симптомів (Blanchard та ін., 2002; Lindauer та ін., 2006). [14]

Порівняно з великою кількістю літератури про ПТСР у дорослих, дослідження психофізіологічних змін при дитячому посттравматичному стресі є рідкісними. Результати небагатьох існуючих досліджень є неоднозначними і, як правило, не повторюють висновки, отримані у дорослих (Kirsch, Wilhelm, & Goldbeck, 2011). Під час виконання базових завдань у стані спокою та завдань з не пов'язаними з травмою стресовими факторами не було виявлено відмінностей між дітьми та підлітками з ПТСР і травмованими або не травмованими контрольними групами в показниках ЧСС, артеріального тиску або EDA (Jones-Alexander, Blanchard, & Hickling, 2005; MacMillian et al., 2009; Saltzman, Holden, & Holahan, 2005). Під час перегляду зображень, пов'язаних із загрозою, діти та підлітки з ПТСР демонстрували знижену звикання до реакції шкірної провідності порівняно з контрольною групою без травми (Grasso & Simons, 2012). Більшість досліджень ЕМГ, присвячених вивченню реакції миготіння очей на раптові спалахи гучного шуму, свідчать про перебільшений переляк при дитячому ПТСР (Grasso & Simons, 2012; Lipschitz та ін., 2005; Ornitz & Pynoos, 1989). Частота серцевих скорочень і діастолічний артеріальний тиск у стані спокою, під час і після повідомлення про травматичну подію (переважно ДТП) були вищими у дітей і підлітків з травматичним анамнезом, незалежно від їхнього ПТСР-статусу (Зальцман та ін., 2005; Scheeringa, Zeanah, Myers, & Putnam, 2004). При прослуховуванні аудіозапису ідіосинкратичного сценарію травми не було виявлено жодних відмінностей у показниках артеріального тиску або ЧСС між дітьми та підлітками після нещасних випадків і контрольною групою без травми (Jones-Alexander та ін., 2005). RSA (Scheeringa та ін., 2004), неінвазивний показник серцевої вагусної активності, та EDA (Jones-Alexander та ін., 2005) не залежали від статусу ПТСР під час прослуховування ідіосинкратичних нагадувань, пов'язаних з травмою. [32]

Робоча пам'ять та інгібіторний контроль є двома найбільш досліджуваними навичками виконавчої функції в ранньому дитинстві. Робоча пам'ять зазвичай визначається як активне збереження інформації та маніпулювання нею, а гальмівний контроль - як придушення препотентної реакції для досягнення мети.

У багатьох ситуаціях робоча пам'ять і гальмівний контроль тісно пов'язані між собою. Завдання типу "крок за кроком" (наприклад, день-ніч, так-ні, мама-мама, трава-сніг), які вимагають від дітей гальмувати природні асоціації, є одними з найпоширеніших завдань на робочу пам'ять/гальмівний контроль. Загальна процедура виконання цих завдань дуже схожа. Наприклад, у завданні "день-ніч" дітям пропонується сказати "ніч", коли їм показують зображення сонця, і "день", коли їм показують зображення місяця. Таким чином, діти повинні утримувати в робочій пам'яті правила виконання завдання і використовувати гальмівний контроль, щоб придушити свою домінуючу реакцію - сказати "день" на картку із зображенням сонця і "ніч" на картку із зображенням місяця - і виконати не домінуючу реакцію. Як і у випадку з іншими завданнями виконавчої функції, у віці від 3 до 5 років діти дошкільного віку демонструють варіативність у виконанні завдань на робочу пам'ять/інгібіторний контроль. Діти дошкільного віку також демонструють варіативність у виконанні завдань, які в першу чергу вимагають робочої пам'яті, таких як завдання на перерахування цифр вперед. У цьому завданні діти повинні повторити список одноцифрових чисел, які зазвичай починаються з двох цифр. Таким чином, для успішного виконання завдання діти повинні зберігати інформацію про цифри та порядок їх представлення в робочій пам'яті (і за замовчуванням пригнічувати іншу інформацію та протистояти проактивному втручанням з попередніх випробувань). Разом завдання на робочу пам'ять і завдання на робочу пам'ять/інгібіторний контроль дають інформацію про перекриваючі, але різні аспекти виконавчої функції в ранньому дитинстві.

Емоційними позитивними якостями, що вивчалися за допомогою експериментальних методів, були "емоційна стабільність", "соціальна сміливість", "близькість емоційних стосунків з батьками", "емоційна активність", "установка на позитивний психологічний клімат". Показано, що ці якості можна розвинути у дітей, якщо вони виховуються відповідно до ідей поміркованості; співчуття; гармонійного розвитку, а в деяких випадках - у змагальному та неутручальному середовищі. Відсутність покарань надихає дошкільнят допомагати іншим, проявляти ініціативу, бути активними.

Несприятливими факторами емоційного розвитку виявилися: "підвищений рівень тривожності", "агресивність", "вразливість і чутливість до критики", "нерішучість". За результатами якісного дослідження, ці характеристики розвинені у дітей, батьки яких використовують стилі конкуренції, запобігання, контролю, невтручання.

У повсякденному житті діти стикаються з різноманітними обставинами, які вимагають використання навичок виконавчої функції. Наприклад, граючи в соціальні уявні ігри, діти повинні використовувати оперативну пам'ять, щоб запам'ятати свою роль і ролі своїх товаришів по грі, гальмівний контроль, щоб не вийти з образу, і когнітивну гнучкість, щоб адаптуватися до змін у спільному сюжеті. Практично неможливо за один лабораторний візит охопити весь спектр навичок виконавчих функцій, які діти використовують щодня. З іншого боку, батьки є свідками широкого спектру ситуацій, в яких діти можуть демонструвати навички виконавчої функції. Таким чином, звіт батьків може відобразити екологічно обґрунтовані та важливі аспекти розвитку навичок виконавчої функції у дітей, які не оцінюються в лабораторних завданнях.

Опитувальник дитячої поведінки - це оцінка темпераменту дитини на основі звітів батьків. Темперамент зазвичай визначається як біологічно обумовлені індивідуальні відмінності в емоційній реактивності та саморегуляції. Інгібіторний контроль на основі темпераменту означає здатність змінювати неналежну поведінку під впливом інструкцій або в нових ситуаціях. У ранньому дитинстві навички виконавчої функції та темпераментний інгібіторний контроль пов'язані між собою: Вищі рівні гальмівного контролю пов'язані з вищими рівнями виконавчої функції. Хоча деякі субшкали вимірюють аспекти виконавчої функції, опитувальник дитячої поведінки не був явно розроблений для оцінки виконавчої функції.

Для фіксації самооцінки найчастіше використовують опитувальники. Перевагою використання звітів є те, що вони відображають суб'єктивний досвід

користувача, однак недоліком є людські помилки, такі як упередженість відповіді, неправильне розуміння питання або шкали тощо.

Зчитування відповідає фізіологічним реакціям, які вимірюються за допомогою приладів для зчитування тілесних подій, таких як частота серцевих скорочень, температура тіла, м'язова напруга, сигнали мозку, провідність шкіри тощо. Перевагою використання цих методів є те, що вони забезпечують точну і незалежну від суб'єкта відповідь, однак вони дуже схильні до впливу фізичної активності та ситуації. Поведінковий вимір передбачає реєстрацію спостережень і дій, таких як вираз обличчя, рухи очей тощо. Ці реакції легко виміряти, і вони здебільшого використовуються в експериментах, пов'язаних з увагою та емоціями. [42]

У психофізіології зазвичай потрібен комплексний та інтерактивний аналіз біосигналів. Застосування психофізіологічного аналізу варіюється від стресу до виявлення брехні. Часто дослідники використовують його для моніторингу впливу експерименту на користувача шляхом вимірювання короточасних афективних реакцій (самопочуття, настрою, диспозиції тощо). Афективні реакції розглядаються як інстинктивний стан душі, що базується на обставинах і настрої. Ці реакції є спонтанними і тривають кілька хвилин, що ускладнює їх розпізнавання. Класичними афективними станами, що використовуються в психофізіологічному аналізі, є гнів, презирство, відраза, страх, щастя, нейтральність, смуток і здивування.

1.3. Визначення місця психоемоційного стану дітей у структурі особистісних характеристик

Емоції продовжують відігравати значну роль у забезпеченні психічного благополуччя дитини раннього віку. Дитина ще не вміє керувати своїми емоціями, стримувати небажані їх прояви. Тому вся активність дитини виразно емоційна, забарвлена позитивними чи негативними переживаннями. Дорослий

скеровує емоційне життя малюка: коли малюк засмучений, дорослий підбадьорює, переключає на іншу діяльність; втома, дратівливість, занадто бурхливі вияви емоцій свідчать про перезбудження нервової системи, потребу у відпочинку - дорослий заспокоює малюка, створює умови для сну. [10]

Емоції починають відігравати функцію передбачення. Дитина з радістю очікує приємної події, проте таке очікування часто викликає виснаження дитини, яке виявляється гіперактивністю рухів, їх недостатньою скоординованістю, плаксивістю. Тому дорослому варто поводитись спокійно, наполегливо вимагати дотримання дитиною режиму дня, звичного розпорядку.

Оволодіння предметно-маніпулятивними іграми роблять цей вид діяльності джерелом різноманітних переживань дитини. Вона радіє, коли виконання дій вдається, у грі використовуються різноманітні, цікаві для дитини предмети; засмучується - якщо предметна дія невдала (чашка впала під стіл; пластмасовий глечик тріснув, картонний кубик зім'явся). Виникають уподобання серед іграшок, з них є такі, якими дитина особливо часто й подовгу грається. Виникнення у дитини мотивуючих уявлень призводить до того, що відсутність улюбленої іграшки викликає в неї сум, плач. Подібні реакції спостерігаються, якщо іграшку дитина десь забула, загубила тощо. [7]

Негативні емоції дитини часто пов'язані із проявами кризи 3-х років, неправильно побудованим спілкуванням з дорослим. Так, дитина уникає контактів з дорослим, замикається, якщо їй не надається простору для виявлення ініціативи у грі, у предметних діях, їй забороняється самостійно виконати той чи інший побутовий процес.

Чимдалі виразніше виявляються вищі почуття. Побутова діяльність, залучення дитини до дотримання певного порядку в своїй кімнаті, до наведення ладу у своєму одязі, іграшках викликають уявлення про красиве і некрасиве, супроводжуване естетичними переживаннями. Коли у кімнаті все прибрано,

лежить на своїх місцях - дитині це подобається. Щоб красиво виглядати, потрібно доглядати за своїм обличчям, волоссям, одягом, взуттям.

Здатність дитини виконувати предметні дії, у тому числі і пов'язані із обстеженням предмету, зміцнює переживання, пов'язані із процесом пізнання. Здивування, характерне для немовляти, набуває характеру допитливості, що пов'язано із пізнавальними діями (обстеженням предмету, постановкою запитань). [79]

Характерними для дітей раннього віку є нові переживання, пов'язані із іншими дітьми. Наприклад, більшість дітей переживає сильне почуття ревності при появі у сім'ї ще однієї дитини. При появі новонародженого дитина демонструє батькам бажання стати такою ж маленькою: просить, щоб її погодували з соски, погойдали на руках, покатали у колясці. Вона починає ссати палець, не проситься у туалет, наслідуючи новонародженого. Нерідко ревності виражаються в агресії: старша дитина намагається образити меншу, сварить її, вигадує образливі прізвиська. Буває, що дитина стає вередливою, плаксивою, неслухняною. Щоб попередити такі емоційні розлади, батьки повинні формувати у дитини позицію старшої, бути до неї уважними, проявляти свою любов, пояснювати дитині зміни, що сталися у родині.

Сучасні погляди науковців на проблему психоемоційного стану дитини, обґрунтовані в теоретичному та емпіричному матеріалі з проблеми дослідження, а також впливу сімейних стосунків на благополуччя дитини. На основі сучасних досліджень виявлено ступінь впливу характеру сімейних стосунків на психоемоційний стан дитини. Автори розглядають емоційну складову сімейних стосунків як провідний компонент у визначенні їх конструктивності, описують сімейні стосунки, що впливають на рівень тривожності дітей дошкільного віку.

Емоції відіграють важливу роль у житті кожної дитини. Неемоційну, "холодну", дитину уявити важко. На емоційне благополуччя дитини, як власне, і на її емоційний розвиток, впливають виховання в родині, соціум. І, звісно ж, її

темперамент, тип нервової системи – те, що зараз називають фізіологічними чи біологічними чинниками. Однак, якщо те, що заклала природа, змінити важко, на інше впливати можна. Тому в цій статті йтиметься про роль батьків та інших дорослих в емоційному розвитку дитини. [65]

Емоції дітей – безпосередні та спонтанні. У дитини забрали іграшку – вона голосно плаче, віддали – знову сміється, наче нічого не трапилось. Діти, особливо маленькі, не ховають та не стримують своїх переживань. Тому вся їхня активність забарвлена емоційними проявами.

Дорослі допомагають дитині впоратися із сильними переживаннями. Наприклад, якщо дитина перебуджена чи дуже втомлена, батьки створюють умови для відпочинку. Якщо дуже засмучена, – підбадьорюють. Дитина потребує любові дорослого, і її почуття залежать від наявності цієї любові. Буває, маленька дитина щось намалювала чи зробила власноруч і несе поробку тату чи мамі. Батьки її хвалять, і дитина – щаслива. Отже, опіка і любов дорослих є умовою позитивного емоційного розвитку дитини, її емоційного благополуччя.

Зроблено висновок, що стилі сімейного виховання визначають емоційний стан дитини. Застосовуючи авторитарний стиль, батьки не беруть до уваги людські якості дитини, головне, щоб вона досягала результатів будь-якими способами, в тому числі всупереч емоційній стабільності. Стиль контролю змушує дитину постійно переживати за результат діяльності. За результатами констатувального дослідження, підвищений рівень особистісної тривожності спостерігається у вихованні дошкільників, щодо яких використовується авторитарний стиль. Демократичний стиль виховання позитивно впливає на психоемоційний стан дитини. [37]

Нині нерідко зустрічаємо позицію батьків, які не схильні плекати чемність, благородство власної дитини, пояснюючи це тим, що виховання таких рис не є чимось важливим, що людину чемну й благородну швидше «виштовхують» із

дороги життя більш самовпевнені, жорсткі, нахабні. Лише запереченням нічого не змінити.

Дорослі скептично ставляться до дитячої образливості, а дошкільник гостро відчуває, коли щодо нього чинять несправедливо. Не можна пропускати жодної такої ситуації, дорослий має знайти спосіб загладити навіть найменшу образу, завдану дитині.

Насправді дорослий здебільшого нехтує цим обов'язком, відмахується від дитини, відкупається, образивши, і не замислюється, що так необачно пропустив зручну ситуацію органічно вплинути на зміцнення почуття справедливості дошкільника. Натомість дитина отримує небажаний досвід: якщо її ображають, то можна ображати й інших. Спочатку це фіксується на рівні підсвідомості, але згодом сприяє формуванню негативної звички.

Якщо дитина з дошкільного віку звикає до байдужості з боку оточення, вона крок за кроком втрачає здатність до гуманних вчинків. Дорослому слід дотримуватися обов'язкового правила виховання дитини: її життя має бути емоційним. Тож увесь процес супроводу життєзабезпечення дитини варто робити емоційно виразним, постійно провокуючи дитину виявляти своє ставлення до ситуацій, власних дій; пояснювати їй незрозумілі ситуації, особливо ті, що суперечать загальноприйнятим соціальним правилам. [44]

Можна ще довго вибудовувати ланцюжок життєвих ситуацій, у які щодня потрапляє дитина в перші роки життя — період, коли активно відбувається усвідомлення самої себе, становлення самосвідомості, коли вона ще не здатна дати собі раду в оцінці подій, свідком і суб'єктом яких є. Місія бути мудрим наставником дошкільника тут належить близьким дорослим. [70]

Підлітки з високим рівнем тривожності вимагають особливої уваги як педагогів, психологів, так і батьків. Тривожність може бути результатом психотравми, неблагополуччя в певній значущій для підлітка сфері діяльності чи

спілкування. Вона може бути й результатом порушеної самооцінки, внутрішньоособистісних конфліктів. Останній вид може достатньо довго не привертати уваги педагогів і батьків, бо такі діти дуже відповідальні, дисципліновані. Важливо допомогти визначитися, як саме допомогти підліткові. У тому разі, коли тривожність пов'язана з порушеннями самооцінки, то роботу слід скеровувати на його розвиток. Якщо своєчасно не справитися із цим відхиленням, підліток може опинитися у замкненому колі, бо тривожність знижує можливості дитини, що, у свою чергу, породжує нові підстави для тривоги.

Висновки до першого розділу

Теоретико-методологічний аналіз поняття психоемоційного стану дітей з повних та неповних сімей, і підходів до вивчення даного феномену дозволив мені зробити такі висновки:

Сім'я є важливим соціальним інститутом, що забезпечує для дитини почуття приналежності та емоційну захищеність. Однак структура сім'ї з роками зазнала суттєвих змін: збільшилася кількість неповних сімей через розлучення, роздільне проживання або смерть. Це призвело мене до зростання інтересу до розуміння психоемоційних особливостей дітей з повних і неповних сімей. Метою цієї тези є порівняння психоемоційних характеристик дітей із повних і неповних сімей на основі емпіричних даних.

Діти з повних сімей, як правило, мають більш стабільні та безпечні емоційні стосунки з обома батьками. У повній сім'ї присутні обоє батьків, і діти можуть користуватися емоційною та фінансовою підтримкою обох батьків. Це може призвести до більш стабільного і безпечного сімейного середовища, що може позитивно позначитися на психоемоційному розвитку дітей. Дослідження показали, що діти з повних сімей, як правило, мають вищий рівень самооцінки, впевненості в собі та соціальної компетентності порівняно з дітьми з неповних

сімей. Вони також, як правило, мають кращу успішність і меншу кількість поведінкових проблем. Це свідчить про те, що присутність обох батьків у житті дитини може суттєво впливати на її психоемоційний розвиток.

Діти з неповних сімей можуть відчувати почуття втрати або покинутості, що може призвести до емоційних і поведінкових проблем. Коли батьки відсутні через розлучення, або смерть, діти можуть відчувати почуття втрати, що може позначитися на їхньому психоемоційному розвитку. Дослідження показали, що діти з неповних сімей частіше відчувають емоційні та поведінкові проблеми, такі як тривога, депресія та агресія. Вони також можуть мати нижче почуття власної гідності та щосили намагатися встановити безпечні стосунки з іншими. Однак важливо зазначити, що не всі діти з неповних сімей стикаються з цими проблемами. Такі фактори, як якість батьківських стосунків і системи підтримки, також можуть відігравати значну роль у психоемоційному розвитку дитини, незалежно від структури сім'ї. Значна роль у психоемоційному розвитку дитини, незалежить від складу сім'ї. Дослідження засвідчили, що діти із сімей з високим рівнем конфліктів, як повних, так і неповних, частіше зазнають емоційних і поведінкових проблем, порівнюючи з дітьми із сімей з низьким рівнем конфліктів. Це свідчить про те, що якість батьківських стосунків і рівень підтримки, яку надають дітям, може суттєво впливати на їхній психоемоційний розвиток. Крім того, діти з неповних сімей можуть мати доступ до систем підтримки, такі як бабуся і дідусь, інші члени сім'ї, наприклад брати і сестри, або професійні консультації, які можуть пом'якшити негативний вплив відсутності батьків.

Таким чином, структура сім'ї, хоча й може впливати на психоемоційний розвиток дитини, вона не є єдиним чинником, що визначає її благополуччя. Різні фактори, такі як якість батьківських стосунків, рівень підтримки та сімейний конфлікт, можуть вплинути на розвиток дитини. Діти з повних сімей схильні до більш стабільних і безпечних емоційних стосунків з обома батьками, що може позитивно позначитися на їхньому психоемоційному розвитку. З іншого боку,

діти з неповних сімей можуть відчувати почуття втрати або покинутості, що може призвести до емоційних і поведінкових проблем. Однак важливо зазначити, що структура сім'ї не є єдиним чинником, що визначає психоемоційний розвиток дитини. Інші чинники, такі як якість батьківських стосунків і систем підтримки, також можуть відігравати важливу роль у забезпеченні їхнього благополуччя. Коли обоє батьків присутні в житті дитини, вони можуть надати емоційну підтримку і керівництво, а також допомогти з практичними вправами, такими як домашні завдання і заняття. Це може призвести до відчуття безпеки і стабільності у дитини, що важливо для її загального здоров'я.

РОЗДІЛ 2

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБИСТОСТІ ПСИХОЕМОЦІЙНОГО СТАНУ ДІТЕЙ З ПОВНИХ ТА НЕПОВНИХ СІМЕЙ

2.1. Огляд і обґрунтування вибору методик емпіричного дослідження

Науковими методами емпіричного дослідження є спостереження, опис, вимірювання та експеримент.

Спостереження – це цілеспрямоване сприйняття явищ дійсності, в ході якого фіксуються дані про їх властивості і стосунки. Наукове спостереження є не пасивним спогляданням світу, а спеціальною діяльністю, в яку включені спостерігач, об'єкт спостереження і засоби спостереження.

Найважливішою особливістю спостереження є його цілеспрямований характер. Ця цілеспрямованість обумовлена попередніми ідеями, гіпотезами, які ставлять завдання спостереженню, зумовлюють, що спостерігати і як спостерігати. Спостереження як метод емпіричного дослідження пов'язане з описом, який фіксує результати спостереження за допомогою певних знакових засобів.

Емпіричний опис – це фіксація засобами природної або штучної мови відомостей про спостережувані явища.

За допомогою опису чуттєва інформація перекладається мовою понять, знаків, схем, малюнків, графіків і цифр, набуваючи форми, зручної для подальшої раціональної обробки. Опис поділяється на якісний і кількісний. Кількісний опис здійснюється із застосуванням мови математики і припускає проведення вимірювальних процедур. Його можна розглядати як фіксацію даних вимірювання.

Вимірювання – це визначення відношення однієї вимірюваної величини, що характеризує об'єкт, до іншої однорідної величини, прийнятої за одиницю. Кількісний опис може включати також знаходження емпіричних залежностей між результатами вимірювань. Лише з введенням методу вимірювання природознавство перетворюється на точну науку.

Експеримент, як і спостереження, є засадничим методом емпіричного пізнання. Він включає елементи методу спостереження, але не тотожний йому. Експеримент – більш активний метод вивчення об'єкта, ніж спостереження.

Експеримент – це активне, цілеспрямоване вивчення явищ у точно фіксованих умовах їх протікання; останні можуть відтворюватися і контролюватися самим дослідником.

Із становленням експериментального методу учений перетворюється зі спостерігача природи в природодослідника. За допомогою цього методу учений знаходить можливість «ставити природі питання, а відтак і отримувати відповіді на них».

Експеримент має ряд переваг перед спостереженням:

в ході експерименту досліджуване явище може не тільки спостерігатися, а й відтворюватися за бажанням дослідника;

в умовах експерименту можливе виявлення таких властивостей явищ, які не можна спостерігати в природних умовах;

експеримент дозволяє ізолювати певне явище від ускладнюючих обставин і вивчати явище в «чистому вигляді»;

в умовах експерименту різко розширюється арсенал використовуваних приладів, інструментів і апаратів.

Експеримент завжди обумовлений попереднім теоретичним знанням: він замислюється на підставі відповідних теоретичних знань, і його метою часто є підтвердження або спростування наукової теорії або гіпотези.

Серед наукових методів теоретичного дослідження найчастіше розрізняють формалізацію, аксіоматичний та гіпотетико-дедуктивний методи.

Методологічною та теоретичною основою даного дослідження є психологічна теорія діяльності, основні принципи вітчизняної психології: принцип єдності свідомості та діяльності, принцип розвитку, принцип соціальної та діяльнісної обумовленості розвитку особистості, принцип системності.

При підборі методів дослідження я керувався принципом системності, який передбачає вивчення предметів та явищ дійсності в їх суттєвих взаємозв'язках та в взаємозалежностях. Цей принцип вимагає розглядання об'єкту дослідження як цілісності, виявлення елементів його структури, взаємозв'язків, якими характеризуються особливості об'єкта, вивчення об'єкта як частини більш загальної структури і взаємовідношень між ними.

Відповідно до гіпотези мого дослідження, ієрархія структурних елементів толерантності у розвиненій системі, що склалася, дозволяє верхнім (онтогенетично пізнішим) складникам виконувати регулюючу функцію відносно нижніх (онтогенетично попередніх).

Саме тому дослідження особистості психоемоційного стану дітей я планую проводити з урахуванням всіх положень системного підходу. А як метод емпіричного дослідження, на мою думку, більш доцільним буде стандартизоване опитування. Адже опитування являється універсальним методом, який дає змогу за короткий проміжок часу одержати велику кількість інформації, що дає підстави вважати одержані дані достатньо ймовірними. Перевагою цього методу є також легкість застосування й обробки даних. Нарешті, опитування допомагає уточнювати, розширювати і контролювати дані, які в нашому дослідженні одержані шляхом іншої форми опитування.

2.2. Опис психодіагностичного комплексу спрямованого на дослідження особливостей психоемоційного стану дітей з повних та неповних сімей

Для дослідження кожного рівня системи психоемоційного стану я пропоную застосовувати відповідні методики. Таким чином, арсенал мого дослідження складається із наступних методик (відповідно до попереднього обґрунтування причин мого вибору):

1) Методика «Опитувальник для вивчення взаємодії батьків з дітьми І.Марковської (ВРР)».

2) Методика «Опитувальник. Сильні сторони і труднощі дитини».

3) Методика «Діагностика рівня емпатії» (І. М. Юсупов)».

4) Методика Н. Холла на визначення рівня емоційного інтелекту.

Стимульний матеріал опитувальника складають твердження, що відображають як загальне відношення до оточуючого світу та інших людей, так і соціальні установки в різних сферах взаємодії. До методики входять твердження, що виявляють відношення до деяких соціальних груп, комунікативні установки (повага до думки опонентів, готовність до конструктивного рішення конфліктів та продуктивної співпраці). Спеціальна увага приділяється дітям з неповних сімей (ставлення інших дітей у групі до них).

Процедура опитування може бути як індивідуальною так і груповою. Обробка результатів складається з двох етапів:

1. Для кількісного аналізу підраховується загальний результат, без поділу на субшкали;

2. Для якісного аналізу аспектів використовується розподіл на субшкали.

- 1) Методика, автором якої є І. М. Марковська, призначена для діагностики особливостей взаємодії батьків і дітей. Опитувальник дозволяє з'ясувати не тільки оцінку ситуації в сім'ї ситуації з боку батьків, а й сформулювати уявлення про те, яке бачення взаємодії з іншого боку - з позиції дітей.

Опис методики

Опитувальник «Взаємодія батько-дитина» містить дві форми: для батьків і для дітей, побудовані дзеркально. Є два варіанти опитування: варіант для підлітків та їх батьків; варіант для батьків дошкільнят та молодших школярів. Відповідно, опитувальник має три набори тверджень: один для дітей та два для дорослих, по 60 питань в кожному. Всі три форми опитувальника пройшли перевірку на валідність і надійність.

Текст опитувальника включає 10 шкал-критеріїв для оцінки взаємодії батьків з дітьми. На кожен шкалу варіанту опитувальника для підлітків припадає рівна кількість питань, крім двох шкал, які більшістю дослідників вважаються

базовими в дитячо-батьківських відносинах. Це шкали «Автономія-контроль» і «Заперечення-прийняття» - у них увійшло по 10 тверджень, в інших шкалах міститься по 5 тверджень.

Дорослий варіант опитувальника для батьків підлітків також включає 60 питань і має аналогічну дитячому варіанту структуру. При заповненні опитувальника батькам і дітям пропонується оцінити ступінь згоди з кожним твердженням за 5-бальною системою:

1 бал - «Зовсім не згоден, це твердження зовсім не підходить »;

5 балів - «Цілком згоден, це твердження абсолютно підходить ».

Характеристика шкал опитувальника «Взаємодія батько-дитина (ВРР)»

Шкала 1: «Невимогливість-вимогливість батька». Дані за цією шкалою демонструють рівень вимогливості батька, який проявляється у взаємодії батьків з дитиною. Чим вища за цією шкалою, тим більш вимогливий батько, тим більше він очікує від дитини високого рівня відповідальності.

Шкала 2: «М'якість-строгість батька». За результатами цієї шкали можна судити про суворість, строгості заходів, що застосовуються до дитини, про жорсткість правил, встановлюваних у взаєминах між батьками і дітьми, про ступінь примусу дітей до чого-небудь.

Шкала 3: «Автономність-контроль по відношенню до дитини». Чим вище показники за цією шкалою, тим більше виражено контролює поведінку по відношенню до дитини. Високий контроль може виявлятися в дріб'язкової опіки, нав'язливості, обмежувальні; низький контроль може приводити до повної автономії дитини, всюдозволеності, яка може бути наслідком або байдужого ставлення до дитини, або милування. Можливо також, що низький контроль пов'язаний з проявом довіри до дитини або прагненням батьків прищепити йому самостійність.

Шкала 4: «Емоційна дистанція - емоційна близькість дитини до батьків». Слід звернути спеціальну увагу, що ця шкала відображає уявлення батьків про близькість до нього дитини. Таке трактування цієї шкали викликана дзеркальною формою опитувальника, за якою діти оцінюють свою близькість до батьків, своє бажання ділитися найпотаємнішим і важливим з ними. Порівнюючи дані батьків і дитини, можна судити про точність уявлень батьків, про переоцінку або недооцінку близькості до них дитини.

Шкала 5: «Заперечення-прийняття дитини батьком». Ця шкала відображає базове ставлення батьків до дитини, прийняття або відкидання його особистісних якостей і поведінкових проявів. Прийняття дитини як особистості є важливою умовою його сприятливого розвитку, адекватної самооцінки. Поведінка батьків може сприйматися дитиною як приймати або відкидати.

Шкала 6: «Відсутність співпраці - співробітництво». Наявність співробітництва між батьками і дітьми як не можна краще відображає характер взаємодії. Співпраця є наслідком включеності дитини у взаємодію, визнання його прав і достоїнств. Воно відображає рівність і партнерство у відносинах батьків і дітей. Відсутність такого може бути результатом порушених відносин, авторитарного, байдужого або попустітельського стилю виховання.

Шкала 7: «Незгода-згода між дитиною та батьком». Ця шкала описує характер взаємодії між батьком і дитиною, відображаючи частоту і ступінь згоди між ними в різних життєвих ситуаціях. Використовуючи дві форми опитувальника: дитячу і дорослу, можна оцінити ступінь згоди не тільки за цією шкалою, а й по всіх інших шкалах, так як розбіжності між ними теж дозволяють судити про відмінності в поглядах дитини і батька на виховну ситуацію в сім'ї.

Шкала 8: «Непослідовність-послідовність батька». Послідовність батька є важливим параметром взаємодії, в цій шкалі відображається, наскільки послідовний і постійний батько в своїх вимогах, ставленні до дитини, застосуванні покарань і заохочень і т. д. Непослідовність батька може бути

наслідком емоційної неврівноваженості, виховної невпевненості, що відкидає ставлення до дитини і т. п.

Шкала 9: «Авторитетність батька». Результати цієї шкали відображають самооцінку батька у сфері його впливу на дитину, наскільки його думки, вчинки, дії є авторитетними для дитини, яка їхня сила впливу. Порівняння з даними дитини дозволяє судити про ступінь розбіжності оцінок батьківського авторитету. Коли діти дають високу оцінку авторитетності батьків, то найчастіше це означає виражене позитивне ставлення до батькові в цілому, тому показники за цією шкалою дуже важливі для діагностики позитивності-негативності відносин дитини до батьків, як і показники за наступною - 10-й шкалі.

Шкала 10: «Задоволеність відносинами дитини з батьком». На підставі отриманих даних можна судити про загальну ступеня задоволеності стосунками між батьками і дітьми, як з тієї, так і з іншого боку. Низький ступінь задоволеності може свідчити про порушення в структурі дитячо-батьківських відносин, можливих конфліктах або про стурбованість сформованою сімейною ситуацією.

У варіанті опитувальника для батьків дошкільнят та молодших школярів ряд тверджень, які виявилися неадекватними для дітей цього віку, були змінені. Крім того, замість шкал «Незгода-згода» і «Авторитетність батька» (7-а і 9-я шкали) були введені дві нові шкали:

Шкала 7: «Тривожність за дитину».

Шкала 9: «Виховна конфронтація в сім'ї».

2) Методика «Опитувальник. Сильні сторони і труднощі дитини».

1. Методика спрямована на визначення емоційного і поведінкового розвитку дитини. Вона допоможе визначити, або дитина / молода людина має значні емоційні чи поведінкові проблеми, і який характер цих проблем.

2. Особливістю анкети є акцент на сильних сторонах емоційного і поведінкового розвитку дитини.

3. Анкета є важливим додатковим інструментом для проведення комплексної оцінки й оцінки результату (впливу).

Особливості побудови анкети

1. Анкета складається із 25 пунктів / тверджень, які відповідають різним емоціям чи типам поведінки дитини. Для кожного з пунктів є відповідні квадратики, в яких необхідно вказати, чи твердження даного пункту – “Неправда”, “Правда до певної міри” чи “Правда” стосовно дитини, щодо якої проводиться опитування.

2. Стосовно дітей віком до 11 років анкету заповнюють їхні батьки.

3. Діти від 11 до 16 років заповнюють анкету самостійно.

4. 25 пунктів анкети об’єднуються у 5 шкал (просоціальна шкала, шкала гіперактивності, шкала емоційних симптомів, шкала поведінкових проблем і шкала проблем з однолітками), кожна з яких містить 5 пунктів.

5. “Правда до певної міри” завжди оцінюється в 1 бал, але бали за “Неправда” і “Правда” відрізняються за кожним пунктом.

6. Для кожної з 5 шкал бал може становити від 0 до 10, якщо всі 5 пунктів заповнені. Можна вивести середнє арифметичне, якщо один чи два пункти відсутні.

3) Методика «Діагностика рівня емпатії (І. М. Юсупов)»

Інтерпретація результатів. Аналізуються показники окремих шкал і загальна сумарна оцінка рівня емпатії. Оцінки на кожній шкалі можуть варіюватися від 0 до 6 балів і вказують на значимість конкретного параметра в структурі емпатії. Раціональний канал емпатії характеризує спрямованість уваги, сприйняття і мислення емпатіруючого на сутність будь-якого іншого людини —

на його стану, проблеми, поведінка. Це спонтанний інтерес до іншого, відкриває шляхи емоційного і інтуїтивного відображення партнера. У раціональному компоненті емпатії не слід шукати логіку чи мотивацію інтересу до іншого. Партнер привертає увагу своєю битійністю, що дозволяє емпатіруючому неупереджено виявляти його сутність. Емоційний канал емпатії. Фіксується здатність входити в емоційний резонанс з оточуючими - співпереживати, брати участь. Емоційна чутливість в даному випадку стає засобом «входження» в енергетичне поле партнера. Зрозуміти його внутрішній світ, прогнозувати поведінку і ефективно впливати можливо тільки в тому випадку, якщо сталося енергетичне підстроювання до емпіруємого. Співучасть і співпереживання виконують роль сполучної ланки, провідника від емпатіруючого до емпіруємого і назад. Інтуїтивний канал емпатії. Бальна оцінка свідчить про здатність респондента бачити поведінку партнерів, діяти в умовах дефіциту вихідної інформації про них, спираючись на досвід, що зберігається в підсвідомості. На рівні інтуїції замикаються і узагальнюються різні відомості про партнерів. Інтуїція, мабуть, менш залежить від оціночних стереотипів, ніж осмислене сприйняття партнерів. установки, що сприяють або перешкоджають емпатії, відповідно, полегшують або ускладнюють дію всіх Емпатичних каналів. Ефективність емпатії, ймовірно, знижується, якщо людина намагається уникати особистих контактів, вважає недоречним виявляти цікавість до іншої особистості, переконав себе спокійно ставиться до переживань і проблем оточуючих. Подібні умонастрої різко обмежують діапазон емоційної чуйності і емпатичного сприйняття. Навпаки, різні канали емпатії діють активніше і надійніше, якщо немає перешкод з боку установок особистості. Проникаюча здатність в емпатії розцінюється як важлива комунікативна властивість людини, що дозволяє створювати атмосферу відкритості, довірливості. Кожен з нас своєю поведінкою і ставленням до партнерів сприяє інформаційно-енергетичному обміну або перешкоджає йому. Розслаблення партнера сприяє емпатії, а атмосфера напруженості, неприродності, підозрливості перешкоджає розкриттю і емпатичному розумінню. Ідентифікація - ще одна неодмінна умова успішної

емпатії. Це вміння зрозуміти іншого на основі співпереживання, постановки себе на місце партнера. В основі ідентифікації легкість, рухливість і гнучкість емоцій, здатність до наслідування. Шкальні оцінки виконують допоміжну роль в інтерпретації основного показника - рівня емпатії. Сумарний показник теоретично може змінюватися в межах від 0 до 36 балів. За основними даними, можна вважати: 30 балів і вище - дуже високий рівень емпатії; 29-22 - середній; 21-15 - занижений;

4) Методика Н. Холла на визначення рівня емоційного інтелекту.

Призначення. Методика запропонована для виявлення здатності розуміти відносини особистості, що репрезентується в емоціях, і керувати емоційною сферою на основі прийняття рішень. Вона складається з 30 тверджень і містить

5 шкал:

- 1) емоційна обізнаність;
- 2) управління своїми емоціями (швидше емоційна відхідливість, емоційна нерігідність);
- 3) самомотивація (скоріше як раз довільне керування своїми емоціями, виключаючи пункт 14);
- 4) емпатія;
- 5) розпізнавання емоцій інших людей (швидше вміння впливати на емоційний стан інших людей).

Інструкція. Нижче вам будуть запропоновані висловлювання, які так чи інакше відображають різні сторони вашого життя. Будь ласка, напишіть цифру праворуч від кожного твердження, виходячи з оцінки ваших відповідей;

Повністю не згоден (-3 бали).

В основному не згоден (-2 бали).

Почасти не згоден (-1 бал).

Згоден (+1 бал).

В основному згоден (+2 бали).

Повністю згоден (+3 бали)

2.3. Характеристика вибірки та етапів дослідження дітей

Дослідження особистості психоемоційного стану дітей на предмет підтвердження чи заперечення висунутої мною гіпотези було проведено у вересні – листопаді 2022 року в вигляді констатуючого зрізу. Досліджувані – діти Південноукраїнської ЗОШ №4 ім. Полковника Ясиря роком від 10 до 14 років, які навчаються в цьому освітньому закладі. Обсяг вибірки – 30 осіб. Група дітей мала різний вік та рівень освіти. До неї увійшли представники обох статей (12 чоловічої та 18 жіночої статі).

Дослідження проводилось в умовах воєнного стану, дистанційно. Добір контингенту досліджуваних був обумовлений кількома факторами. З одного боку, згідно з логікою мого дослідження, бажано, щоб контингент досліджуваних мав достатній рівень сформованості компонентів трьох основних рівнів організації суб'єкта психоемоційного стану – психофізіологічного, психологічного, соціально-психологічного.

Так як ріст і розвиток мають індивідуальні особливості, та чи інша фаза біологічного, психічного або соціального розвитку дитини може початися раніше або пізніше в порівнянні з середніми показниками для популяції. Зустрічаються діти, біологічний, психологічний або соціальний розвиток яких значно випереджає хронологічний (паспортний) вік, або навпаки, значно відстає.

Наприклад, різниця між хронологічним і біологічним віком може досягати 5 років.

У ХХ столітті намітилася тенденція до прискорення темпів біологічного розвитку дітей і підлітків, а також до збільшення абсолютних розмірів тіла дорослих. Це явище отримало назву акселерації. Вона проявляється в більш ранньому статевому дозріванні і більш ранньому досягненні віку шкільної зрілості (в середньому 6 років).

Підлітковий вік вважається одним з найважливіших періодів в онтогенезі особистісних структур людини. Необхідно відмітити, що в сучасній вітчизняній психології виконано багато досліджень, які присвячені різним психологічним аспектам особистісного розвитку дітей.

У шкільному віці (від 6 до 12 років) відбувається вихід дитини за межі сім'ї і починається систематичне навчання. Діти прагнуть дізнатися, що з чого виходить і як воно діє. Ідентичність дитини тепер виражається так: «Я – те, чого я навчився». Навчаючись в школі, діти долучаються до правил усвідомленої дисципліни, активної участі.

Юність (від 12-13 до 19-20 років) - найважливіший період в психосоціальному розвитку людини. Вже не дитина, але ще й не дорослий, підліток стикається з новими соціальними ролями і пов'язаними з ними вимогами. Підлітки відчувають пронизливе почуття своєї непотрібності, душевного розладу і безцільності, іноді кидаються у бік «негативної» ідентичності, делінквентної (відхиленої від норми) поведінки.

Таким чином, з огляду на сформованість компонентів трьох основних рівнів організації суб'єкта психоемоційного стану, юнацький вік є оптимальним для вивчення цієї теми як системного явища.

В умовах нестабільності сучасного суспільства, глобальності криз та катаклізмів економічної, політичної, біологічної та психологічної природи виникає напружена та складна соціальна ситуація розвитку. Діти найбільш гостро та безпосередньо реагують на зміни, що відбуваються, найбільш чутливі до трансформацій ціннісних орієнтацій та смислоутворюючих життєвих установок.

2.4. Аналіз отриманих даних

Звернемося до опису шкал методики «Опитувальник для вивчення взаємодії батьків з дітьми І. Марковської (ВРР). Статистика за цими показниками надана у табл. 2.1. Описова статистика шкал взаємодії.

Таблиця 2.1.

Описова статистика шкал взаємодії батьків з дітьми

Ім'я	Б – оцінка батька	М – оцінка матері	Кількість балів	Загальна кількість балів
Анастасія	4	5	9	
Анастасія	3	4	7	
Анатолій	5	5	10	
Анна	4	4	8	
Борис	4	3	7	
Валентина	5	4	9	
Владислав	0	4	4	
Денис	3	5	8	
Діана	5	4	9	
Дмитро	3	4	7	

Єлизавета	3	4	7	213
Кирило	4	0	4	
Крістіна	2	5	7	
Максим	0	5	5	
Михайло	5	4	9	
Ніна	3	4	7	
Оксана	5	3	8	
Олена	4	4	8	
Олександр	4	3	7	
Павло	5	5	10	
Руслан	3	0	3	
Ростислав	4	3	7	
Станислав	5	2	7	
Софія	3	2	5	
Світлана	2	3	5	
Татьяна	3	4	7	
Тимур	0	5	5	
Філіп	4	4	8	
Ярослав	5	3	8	
Яна	3	5	8	

Спочатку розглянемо шкали методики «Опитувальник для вивчення взаємодії батьків з дітьми І. Марковської (ВРР). Загальна кількість балів складає 213. Середнє значення узагальненої шкали «Опитувальник для вивчення взаємодії батьків з дітьми І. Марковської (ВРР) дорівнює 7.1 балів. Це говорить про середньо-високий рівень виразності відповідної якості у моїх респондентів. При цьому переважній більшості вибірки і є притаманним саме цей середньо-високий рівень, а низький і середній діапазони шкали є певною мірою усіченими: провівши аналіз частот можна відзначити, що низькі значення (від 0 до 3 балів) взаємодії дітей з батьками мають 3% вибірки, тоді як високі (від 8 до 10 балів) –

40%. Зважаючи на показники, можна відзначити, що отриманий розподіл являється нормальним, але не охоплює весь теоретично можливий діапазон значень: серед дітей не зустрічаються випадки вираженої невзаємодії з батьками за шкалою, але і виразність шкали від мінімально можливої зустрічається нечасто.

Перейдемо до розгляду методики «Опитувальник. Сильні сторони і труднощі дитини». Таблиця 2.2

Таблиця 2.2

Опитувальник. Сильні сторони і труднощі дитини

Ім'я	Емоційні проблеми	Проблеми гіперактивності	Поведінкові і проблеми	Проблеми з ровесниками	Загальна оцінка
Анастасія	2	1	1	1	
Анастасія	1	2	2	1	
Анатолій	2	2	0	1	
Анна	2	1	1	2	
Борис	0	1	2	1	
Валентина	2	1	2	1	
Владислав	0	2	1	2	
Денис	1	0	2	1	
Діана	2	1	1	2	
Дмитро	1	2	2	0	
Єлизавета	2	2	2	1	
Кирило	1	0	1	1	
Крістіна	2	1	0	1	

Максим	0	1	2	0	148
Михайло	1	2	2	2	
Ніна	2	1	1	2	
Оксана	0	2	2	1	
Олена	2	0	1	2	
Олександр	1	1	1	1	
Павло	0	1	1	1	
Руслан	1	0	2	2	
Ростислав	2	1	1	0	
Станислав	1	2	1	1	
Софія	0	2	2	1	
Світлана	1	1	2	2	
Татьяна	2	2	0	1	
Тимур	0	1	1	2	
Філіп	2	0	2	1	
Ярослав	1	1	1	2	
Яна	2	2	1	0	
	Загальна кількість балів 36	Загальна кількість балів 36	Загальна кількість балів 40	Загальна кількість балів 36	

Якщо звернутися до аналізу шкал методики «Опитувальник. Сильні сторони і труднощі дитини», то бачимо, що найбільш виразними проявами проблем у дітей є поведінкові проблеми (середнє значення дорівнює 1,33 балів) а найменш – емоційні проблеми (1,2 бали), проблеми гіперактивності (1,2 бали) і проблеми з ровесниками (1,2 бали). Таким чином, діти які проходили методику, більшою мірою мали поведінкові проблеми. Але при цьому за остальними шкалами вони мали майже однакові середні показники. Опитувальник також

показав, що дівчата демонстрували менші проблеми в усіх аспектах, на відміну від хлопців.

Опис загального показника дав дуже близький до середнього результат (4,9 балів) що свідчить про помірні обставини з труднощами та сильними сторонами у дітей. Якщо дитина отримує високі бали за певною проблемою, то це свідчить про наявність труднощів у даній сфері. Для детальнішого аналізу необхідно порекомендувати батькам звернутись до фахівця з питань психічного здоров'я.

Далі розглянемо статистику (табл. 2.3) за методикою «Діагностика рівня емпатії (І. М. Юсупов)»

Таблиця 2.3

Описова статистика

Діагностика рівня емпатії (І. М. Юсупов)

Ім'я	Раціональний канал емпатії	Емоційний канал емпатії	Інтуїтивний канал емпатії	Установки, що сприяють емпатії
Анастасія	21	21	19	16
Анастасія	25	32	22	18
Анатолій	24	22	20	21
Анна	26	16	15	24
Борис	16	19	26	19
Валентина	19	18	28	31
Владислав	30	26	31	29
Денис	29	20	32	17
Діана	24	31	17	23
Дмитро	22	32	21	20

Єлизавета	20	25	23	21
Кирило	17	30	19	17
Крістіна	15	17	20	18
Максим	27	15	28	30
Михайло	19	24	23	27
Ніна	33	16	17	22
Оксана	25	28	29	16
Олена	18	15	31	29
Олександр	16	17	15	31
Павло	23	18	17	17
Руслан	26	22	24	25
Ростислав	32	21	18	24
Станислав	30	29	16	19
Софія	29	27	25	15
Світлана	21	33	23	27
Татьяна	15	22	30	17
Тимур	18	18	19	24
Філіп	22	21	22	16
Ярослав	25	23	16	29
Яна	31	15	19	20
	Сер. знач. 23,2	Сер. знач. 22,4	Сер. знач. 22,1	Сер. знач. 22,06

За результатами методики виходять такі бали – раціональний канал емпатії (23,2 бали), емоційний канал емпатії (22,4 бали), інтуїтивний канал емпатії (22,1 бал), і установки що сприяють емпатії (22,06 балів). Таким чином діагностика показує, що загальний рівень емпатії у групі досягає середнього показника, що свідчить про нормальний розвиток емпатії та психоемоційного стану серед дітей.

Тести І.М. Юсупова є найбільш поширеними і ефективними методиками на сьогоднішній день завдяки своїй простоті і доступності, в тому числі онлайн. Якщо тести дають не той результат, який варто вважати прийнятним, то в наших руках це змінити.

Визначення рівня емпатії особистості важливий етап в роботі над собою. Емоційний інтелект, так активно пропагує і використовується в бізнес-середовищі, базується на цьому понятті. Наша здатність до навчання, розширення кругозору відбувається також завдяки емоційної включеності і її розвиненості. Переживаючи емоції інших істот як свої власні, ми робимо крок вперед як високорозвинені істоти, здатні вийти за рамки власного «я».

Перейдемо до методики Н. Холла на визначення рівня емоційного інтелекту (табл. 2.4)

Таблиця 2.4

Визначення рівня емоційного інтелекту (Н. Холл)

Ім'я	Емоційна обізнаність	Управління своїми емоціями	Самомотивація	Емпатія	Розпізнавання емоцій інших людей
Анастасія	58	60	70	55	34
Анастасія	37	42	58	49	56
Анатолій	43	67	40	51	56
Анна	65	56	55	44	43
Борис	61	49	66	39	37
Валентина	56	58	48	71	57
Владислав	61	46	61	39	42
Денис	39	60	42	37	71
Діана	44	61	57	43	39

Дмитро	56	42	41	50	58
Єлизавета	47	65	53	61	68
Кирило	60	58	49	67	56
Крістіна	55	47	40	58	37
Максим	36	55	38	30	48
Михайло	71	64	73	57	66
Ніна	61	36	67	32	63
Оксана	42	48	39	46	38
Олена	53	45	51	69	50
Олександр	16	57	45	41	44
Павло	35	68	67	37	55
Руслан	67	72	34	35	35
Ростислав	32	41	58	54	61
Станислав	49	39	46	49	43
Софія	38	37	65	65	36
Світлана	60	43	33	57	70
Татьяна	59	52	70	37	46
Тимур	64	38	59	44	64
Філіп	70	61	62	66	49
Ярослав	55	43	36	49	54
Яна	43	55	49	30	38
Загальна середня оцінка	51,1	52,1	52,4	48,7	50,4

Обробка результатів. Підраховується сума балів. Якщо дитина відповіла «не знаю» на затвердження 3, 9, 11, 13, 23, 36 і «так, завжди» на затвердження 11, 13, 15 і 27, це свідчить про її бажання виглядати краще і про недостатню

відвертість. Результатам тестування можна довіряти, якщо опитуваний дав не більш трьох нещирих відповідей.

При сумі від 82 до 90 балів у людини дуже високий рівень емпатії, від 63 до 81 - високий, від 37 до 62 - середній, від 12 до 36 балів - низький, 11 балів і менше - дуже низький рівень емпатії.

За діагностикою рівня емпатії, діти що проходили цю методику отримали середні показники по всім шкалам цього тесту. Це вказує на нормальний рівень емпатії, без якісних переваг в вищу, чи нижчу сторону.

Висновки до другого розділу

Аналіз теоретичної та методичної літератури з проблеми дослідження психоемоційного стану дітей з повних та неповних сімей як системної характеристики особистості дозволив зробити такі висновки:

1. Вказано принципи, зокрема системний підхід, що повинні бути враховані при дослідженні психоемоційного стану дітей.

2. Обґрунтовано доцільність стандартизованого опитування як методу емпіричного дослідження і вибір окремих методик.

3. Показано, що експрес-опитувальник для вивчення взаємодії батьків з дітьми І. Марковської (ВРР) та методику «Опитувальник. Сильні сторони і труднощі дитини» можна використати як показники психоемоційного стану дитини, при цьому перший опитувальник більше спрямований на рівень особистісних установок і ставлень, а другий – на поведінку у кругу сім'ї.

4. Методика «Діагностика рівня емпатії (І. М. Юсупов)» була обґрунтована як показник рівня емпатії дитини серед членів сім'ї і однолітків.

5. Методика Н. Холла на визначення рівня емоційного інтелекту, була залучена у дослідження як показник когнітивного й емоційного компоненту психологічного рівня дітей, її почуття та психоемоційний стан.

ВИСНОВКИ

На підставі аналізу одержаних даних можна зробити такі висновки:

1. На психоемоційний стан дітей з неповних та малозабезпечених сімей може впливати низка факторів, зокрема вік дитини, стадія її розвитку та якість стосунків між батьками і дитиною. Ось деякі типові психоемоційні стани, які можуть виникати у дітей з неповних та малозабезпечених сімей:

Багато дітей з неповних і малозабезпечених сімей здатні добре адаптуватися і демонструвати стійкість перед обличчям негараздів. Вони можуть розвинути сильні навички подолання труднощів і почуття незалежності.

Діти з неповних і малозабезпечених сімей можуть відчувати більш високий рівень тривоги і стресу через проблеми, пов'язані з порушеною структурою сім'ї. Вони можуть переживати через відсутність одного з батьків, фінансові труднощі та інші стресові фактори.

Діти з неповних і малозабезпечених сімей можуть відчувати почуття втрати і горя через відсутність одного з батьків. Вони можуть боротися з відчуттям покинутості або відчувати брак зв'язку зі своїми відсутніми батьками.

Діти з неповних і малозабезпечених сімей можуть бути більш схильні до таких поведінкових проблем, як агресія, імпульсивність і труднощі у відносинах з авторитетними особами.

Діти з неповних і малозабезпечених сімей можуть бути більш схильні до емоційної нестабільності, наприклад, до перепадів настрою і труднощів у регулюванні своїх емоцій.

Важливо зазначити, що не всі діти з неповних і малозабезпечених сімей будуть відчувати ці психоемоційні стани, і багато з них зможуть процвітати за умови належної підтримки та ресурсів. Батькам може бути корисно звернутися за консультацією або іншими формами підтримки, щоб допомогти своїм дітям впоратися з цими проблемами і розвинути життєстійкість.

2. Переважній більшості дітей притаманний середній рівень психоемоційного стану. Найбільш виразними проявами задовільного психоемоційного стану, були в більшій частині діти з повних сімей.

Діти з благополучних сімей можуть відчувати почуття щастя і благополуччя завдяки великій кількості ресурсів і можливостей, доступних для них. Вони можуть мати доступ до якісної освіти, охорони здоров'я та інших благ, які можуть сприяти їхньому загальному благополуччю.

Діти можуть відчувати тиск, спрямований на досягнення успіху в навчанні, соціальній сфері або в інших сферах свого життя. Цей тиск може виходити від батьків, однолітків або інших факторів, таких як очікування їхньої громади чи суспільства.

У дітей із благополучних сімей іноді може розвинутися почуття власної гідності через їхнє привілейоване виховання. Це може призвести до браку емпатії або розуміння інших, які можуть не мати таких самих переваг.

Діти з повних сімей можуть відчувати тривогу або перфекціонізм через високі очікування, покладені на них. Вони можуть відчувати потребу в постійних досягненнях і успіхах, щоб підтримувати свій статус або відповідати очікуванням своєї сім'ї чи громади.

Почуття провини або тиск з боку оточення: Діти із заможних родин можуть відчувати тиск або провину за те, що їм доводиться віддавати щось своїй громаді чи суспільству через їхнє привілейоване виховання. Хоча віддача може бути позитивним досвідом, вона також може призвести до почуття обов'язку або відсутності особистої ініціативи.

Не всі діти з благополучних сімей будуть відчувати ці психоемоційні стани, і багато хто з них зможе зорієнтуватися у своїх привілеях і викликах, проявляючи при цьому стійкість і позитивність. Однак батькам може бути корисно сприяти відкритому спілкуванню і підтримувати індивідуальні інтереси та сильні сторони своїх дітей, а не зосереджуватися виключно на зовнішніх маркерах успіху. Крім того, моделювання емпатії та співчуття може допомогти

дітям розвинути сильне почуття соціальної відповідальності та сприяти позитивним соціальним змінам.

3. Покращення психоемоційного стану дитини може включати низку стратегій і підходів, залежно від конкретних потреб і проблем дитини. Ось кілька загальних порад щодо сприяння позитивному психоемоційному розвитку дітей:

Створіть безпечне та сприятливе середовище для дитини. Діти процвітають у безпечному, передбачуваному та сприятливому середовищі. Батьки можуть створити відчуття безпеки та захищеності, забезпечуючи послідовний розпорядок дня, чіткі очікування та позитивне підкріплення за хорошу поведінку.

Заохочення дітей ділитися своїми думками та почуттями може допомогти їм розвинути навички здорового спілкування та побудувати міцні стосунки з дорослими. Батьки можуть створювати можливості для спілкування, активно слухаючи, ставлячи відкриті запитання та підтверджуючи почуття своєї дитини.

Діти часто вчаться на власному прикладі, тому надання позитивних рольових моделей може бути ефективним способом сприяння здоровому психоемоційному розвитку. Батьки можуть демонструвати позитивні моделі поведінки, такі як емпатія, доброта і стійкість, а також шукати додаткові приклади для наслідування через громадські програми або можливості наставництва.

Життестійкість є важливою навичкою, яка може допомогти дітям долати виклики та негаразди. Батьки можуть допомогти розвинути життестійкість, заохочуючи навички вирішення проблем, позитивну самооцінку та мислення, спрямоване на розвиток.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Богданова І.М. Соціальна педагогіка. Київ : Знання, 2008. 343 с.
2. Леонова Л.Г. Питання профілактики аддиктивної поведінки у підлітковому віці. Навчально-методичний посібник. К.: Наука, 1998. 381 с.
3. Ситниченко Л. Першоджерела комунікативної філософії /Л. Ситниченко. – К: Либідь, 1996. – 176 с.
4. Богданова І.М. Соціальна педагогіка. Київ : Знання, 2008. 343 с.
5. Тейяр де Шарден П. Феномен людини / Тейяр де Шарден П. – М.: Видво «Республіка», 1997. – 210 с.
6. Бахтін М. Проблеми поетики Достоевського / М. Бахтін. – М: Знання, 1979. – С. 35 – 78.
7. Словник практичного психолога/уклад. С. Ю. Головін, 1997. – 800 с.
8. Бончук Н. В. Схильність до аддиктивної поведінки у підлітків залежно від особливостей системи ціннісних орієнтацій. Молодий вчений. 2016. No 7 (34). С. 362 – 368.
9. Моргун В. Ф. Типологія адаптивних психологічних механізмів у багатовимірній структурі особистості // Моргун В. Ф. Делінквентний підліток. Навчальний посібник / В. Ф. Моргун, К. В. Сєдих. – Полтава, 1995. – С. 78–79.
10. Волошин П.В., Лінський І. В., Мінко О. І., Самойлова О. С., Лінська К. І. Популяційно-генетичний аналіз формування станів залежності та оцінка можливостей протидії їхньому поширенню. Український вісник психоневрології. 2013. Т. 21. No 4 (77). С. 5 – 11.
11. Рюмшина Л. І. Бібліотека психології та педагогіки толерантності / Л. І. Рюмшина // Питання психології. – 2017. – №2

12. Золотова Г.Д. Сучасні соціально-педагогічні погляди на проблему адитивної поведінки дітей. Соціальна педагогіка: теорія і практика. 2013. № 1. 61–70с.
13. Собчик Л. Н. Діагностика міжособистісних відносин: модифікований варіант інтерперсональної діагностики Т. Лірі / Л. Н. Собчик // Сер. «Методи психологічної діагностики». – Вип. 3. – М.: ВНІТЕМР, 1990.
14. Максимова Н.Ю., Толстоухова С.В. Соціально-психологічний аспект адиктивної поведінки підлітків та молоді. К., 2000. 200 с.
15. Завадська Л.А. Профілактика адиктивної поведінки. Соціальна педагогіка. Луцьк, 1999. 111с.
16. Русинка І. І. Психологія: Навчальний посібник. – К.: Знання, 2007. – 367 с.
17. Авдулово, Т. П. Проблеми шкільної соціалізації / Т. П. Авдулово // Психологія навчання. - 2009. - №1.
18. Виноградова Є. Г. Діагностика розвитку особистості у юності/Є. Г. Виноградова, О.М. Масленікова., 2000. – 195с.23. Почебут Л. Г. Організаційно-методичні засади функціонування центру толерантності. Методичний посібник/Л. Г. Почебут, 2004. – 24 с.
19. Кант І. Трактати та листи / І. Кант. – М.: Наука, 1980. – 709 с. – С. 96 – 124.
20. Моргун В. Ф. Основи психологічної діагностики / В. Ф. Моргун, І. Г. Тітов. – К.: ВД «Слово», 2009. – 464 с.
21. Загальна психологія, історія психології; Інститут психології імені Г. С. Костюка. Київ, 2015. 213 с.
22. Дружиненко, Д. А. Особливості переживання почуття провини підлітками: дис канд. психол. наук / Д. А. Дружиненко. - М., 2007.

23. Юрченко В. М. Психічні стани людини: системний опис: монографія / В. М. Юрченко. – Рівне, 2006. – 574 с.
24. Романчук О. Соціальна толерантність як фактор суспільної свідомості (проблеми формування в сучасному ринковому середовищі) / О. Романчук // Вища школа. – 2004. – №1. – С. 87-91.
25. Роменець В. А. Історія психології 19 – 20 століття / В. А. Роменець. – К: Вища школа, 1995. – 64 с.
26. Рубінштейн С. Л. Основи загальної психології/С. Л. Рубінштейн., 1998. – 688 с.
27. Седих К. В. Психологія взаємодії систем: «сім'я та освітні інституції» / Кіра Валеріївна Седих. – Полтава: Довкілля-К, 2008 . – 228 с.
28. Основи практичної психології: Підручник / В. Панок, Т. Титаренко, Н. Чепелева та ін. – К.: Либідь, 1999. – 536 с.
29. Носенко Е. Л. Новий підхід до дослідження «цінностей у дії»: переваги, досвід, застосування для вивчення чинників емоційного вигорання педагога / Е. Л. Носенко, Н. В. Грисенко // Збірник наукових праць КПНУ Івана Огієнка, Інституту психології ім. Г. С.Костюка АПН України. – Київ, 1999. – С. 34 – 41.
30. Кондратьєв, М. Ю. Типологічні особливості психосоціального розвитку підлітків / М. Ю. Кондратьєв // Питання психології. - 1997. - № 3.
31. Іванцев Н. І. Динаміка ціннісних орієнтацій студентської молоді протягом професійної підготовки: Автореф. дис. на здобуття наук ступеня канд. психологічних наук / Н. І. Іванцев. – Київ.
32. Журавльова Л. П. Психологія емпатії / Л. П. Журавльова – Житомир: Видавництво ЖДУ ім. І. Франка, 2007. – 328 с.
33. Жидко М. Є. Особистісні чинники формування відносин подружньої співзалежності у чоловіків: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол.

наук зі спец. 19.00.01 «Загальна психологія, історія психології» / Максим Євгенович Жидко. – Харків: Харківський національний ун-т імені В. Н. Каразіна, 2006. – 18 с.

34. Губко О.Т. Психологія українського народу: наук. дослідж.: в 4 кн. – Кн. 1: Психологічний склад праукраїнської народності / Олексій Тимофійович Губко. – К.: ПВП «Задруга», 2004. – 400 с.

35. Грива О. А. Соціально-педагогічні основи формування толерантності у дітей і молоді в умовах полікультурного середовища: монографія / О. А. Грива. – К.: Вид. ПАРАПАН, 2005. – 228 с.

36. Горський В. С. Історія української філософії / В.С. Горський. – К.: Наукова думка, 1996. – 243 с.

37. Васютинським В. Інтеракційна психологія влади / В. Васютинським. – К.: Вид-во КСУ, 2005. – 492 с.

38. Безкоровайна О. В. З педагогікою толерантності в третє тисячоліття / О. В. Безкоровайна // Педагогіка толерантності. – 2003. – № 3 (25).

39. Барінова Н. В. Гендерний аспект сучасної освіти. Психологічні особливості становлення жіночої статевої ролі Я-концепції / Наталія Вікторівна Барінова. – 2011. – № 1. – С. 60–62.

40. Балл Г. О. Сучасний гуманізм і освіта: Соціально – філософські та психолого-педагогічні аспекти. – Рівне: «Листа-М», 2003. – 128 с.

41. Бабчук О. Г. Особливості толерантності осіб із різними типами емоційності / Олена Григорівна Бабчук – Одеса: Державний заклад «Південно-український 163 національний педагогічний університет імені К.Д.Ушинського», 2012. – 20 с.

42. Москаленко В. В. Соціальна психологія / В. В. Москаленко. – К: Центр навчальної літератури, 2018. – 624 с.

43. Піроженко Т. О. Психологія комунікативно-мовленнєвого розвитку дитини. / Тамара Олександрівна Піроженко // Автореф. дис. д-ра психолог.наук: 19.00.07 // Ін-т психології ім. Г. С. Костюка АПН України. – К., 2014. – 40 с.
44. Пісоцький В. Толерантність і виживання людства / В. Пісоцький // Людина і світ. – 1997. – № 10. – С. 33-36.
45. Роменець В. А. Історія психології стародавнього світу і середніх віків / В. А. Роменець. – К: Вища школа, 1983. – 416 с.
46. Ситниченко Л. Першоджерела комунікативної філософії / Л. Ситниченко. – К: Либідь, 1996. – 176 с.
47. Скрипченко О. Толерантність як морально-психологічне явище // Молодь, освіта, наука, культура і національна свідомість: Зб. матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції, Київ, 27–28 березня 2016 р.: У 5–ти томах / Ред. М. І. Шкіль. – К: Вид-во Європейського ун-ту, 2003. – Т. 2. – 356 с. – С. 287-290.
48. Соловйов Е. Толерантність як новоевропейська універсалія / Е. Соловйов // Демони миру та боги війни: соціальні конфлікти посткомуністичної доби. – К.: Либідь, 1997. – С. 99-115.
49. Хомуленко Т. Б. Основи психосоматики: навч.-метод. посібник / Т. Б. Хомуленко – Вінниця: Нова Книга, 2019. – 120 с
50. Богданова І.М. Соціальна педагогіка. Київ : Знання, 2008. 343 с. Богданова І.М. Соціальна педагогіка. Київ : Знання, 2008. 343 с.
51. Філософія кохання. – Політвидав, 1990. – Ч. 2. – 510 с.
52. Буленко Т. В. Соціально-психологічні основи функціонування сучасної молодшої сім'ї / Т. В. Буленко // Науковий вісник ВДУ ім. Лесі Українки. – Луцьк, 2010. – No 9.

53. Козловська Е. В. Психологічна готовність молодого подружжя до гармонізації стосунків : дис. ... канд. психол. наук. / Е. В. Козловська. – К., 2010.
54. Роджерс К. Клиентоцентрирована терапія / К. Роджерс. – М.: Рефлбук, 1997. – 240 с.
55. Психологічна енциклопедія / [авт.-упоряд. О. М. Степанов]. – К.: Академвидав, 2016. – 424 с.
56. Психодіагностика толерантності особистості / за редакцією Г. У. Солдатової, Л. А. Шайгерової. – М.: Сенс, 2008. – 172 с.
57. Мясіщев В. Н. Основні проблеми та сучасний стан психології відносин людини // Психологічна наука в СРСР / За ред. Б. Г. Ананьєва. – Т.2. – М., 1960. – С. 110 – 125.
58. Маслоу А. Самоактуалізація / / Психологія особистості / За ред. Ю. Би. Гіппенрейтер. – М., 1985. – С.108 – 117.
59. Максименко С. Д. Генетична психологія (методологічна рефлексія проблем розвитку у психології) / С. Д. Максименко. – М.: Рефл-бук; К.: Ваклер, 2000. – 320 с.
60. Леонтьев Д. А. Методика изучения ценностных ориентаций / Д. А. Леонтьев. – М.: СМБІСЛ, 1992. – 17 с.
61. Кораблева Н. С. Дисциплінарні технології у техніках покарань: рольовий вимір / Надія Степанівна Корабльова // Практична філософія та правовий порядок: Збірка наукових статей. – Харків, 2000. С 34 – 40.
62. Журавльова Л. П. Емпатійні ставлення та їх класифікація / Л. П. Журавльова // Соціальна психологія. – 2008. – № 5(31). – С. 39 – 46.
63. Федоренко Р. П. Психологічний практикум з консультування: зміст, прийоми, технології : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. /

Р. П. Федоренко, К. І. Шкарлатюк. – Луцьк : СНУ ім. Лесі Українки, 2012. – 200 с.

64. Холмогорова А. Б. Сімейні фактори депресії / А. Б. Холмогорова [та ін.] // Питання психології. – 2005. – № 6. – С. 63–71.

65. Федоренко Р. П. Психологія молоді сім'ї та сімейна криза : монографія / Р. П. Федоренко. – Луцьк : РВВ «Вежа» Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки, 2007. – 168 с.

66. Психологія сім'ї : навч. посіб. / В. М. Поліщук, Н. М. Ульяна, С. А. Поліщук та ін. ; за заг. ред. В. М. Поліщука. – 2-ге вид., доповн. – Суми : Університет. кн., 2009. – 282 с.

67. Wainryb C., Shaw L. A., Maianu C. 1998. Tolerance and Intolerance: Children's and Adolescents' Judgements of Dissenting Beliefs, Speech, Persons, and Conduct // Child Development. Vol.69. No.6. P.1541-1555.

68. Schwartz, S. H., & Bardi, A. Value hierarchies across cultures: Taking a similarities perspective // Journal of Cross Cultural Psychology, 2001, 32. P. 268-290.

69. Mayer, J. D., and Salovey, P. The Intelligence of emotional intelligence // Intelligence. – 1993. – V.17. – N4. – P.433 – 442.

70. Wainryb C., Shaw L. A., Maianu C. 1998. Tolerance and Intolerance: Children's and Adolescents' Judgements of Dissenting Beliefs, Speech, Persons, and Conduct // Child Development. Vol.69. No.6. P.1541-1555.

71. Furnham A. Tolerance of ambiguity: a review of the concept, its measurement, and applications / A. Furnham, T. Ribchester // Current Psychology : developmental, learning, personality, social. – 1995. – № 14. – P. 179-199.

72. Torrance E. P. Guiding creative talent – Englewood Cliffs, W. J.: PrenticeHoll, 1962. – 278 p.

73. Goleman, D. Emotional Intelligence. New York: Bantam books, 1995. – 352 p.

74. Guilford J. The nature of human intelligence. N.Y., 1968.
75. Dienstbier, RA An emotion-attribution approach to moral behavior: Interfacing cognitive and avoidance theories of moral development / RA Dienstbier // Psychological Review. - July, 1975. - V. 82, Is. 4. - P. 299-315.
76. Laumann, E. O. A population-based study of childhood sexual contact in China: Prevalence and long-term consequences: Original Research Article / EO Laumann // Child Abuse & Neglect. - July, 2008. - V. 32, Is. 7. - P. 721-731.
77. Loewenstein, G. The scarecrow and the tin man: the vicissitudes of human sympathy and caring / G. Loewenstein, DA Small // Review of General Psychology. - 2007. - №11.-P.112-126.
78. Selman, RL The Promotion of Social Awareness: Powerful Lessons from the Partnership of Developmental Theory and Classroom Practice / RL Selman. - NY: Russell Sage, 2007
79. Karniol, RA Conceptual analysis of immanent justice responses in children / RA Karniol // Child Development. - 1980. - № 51. - P. 118-130.
80. Blasi, G. Moral identity: Its role in moral functioning / G. Blasi // Morality, moral behavior and moral development / eds. WM Kurtines,]. I. Gewirtz. - NY: Wiley, 1984.- P. 128-139.

Додатки

Додаток А

ПСИХОДІАГНОСТИЧНИЙ КОМПЛЕКС ДЛЯ ВИВЧЕННЯ ОСОБИСТОСТЕЙ ПСИХОЕМОЦІЙНОГО СТАНУ ДІТЕЙ З ПОВНИХ ТА НЕПОВНИХ СІМЕЙ

На додаток до порад, наданих раніше, я наведу ще кілька міркувань щодо роботи з дітьми з неповних сімей:

Батьки, які не є опікунами, можуть відігравати важливу роль у житті дитини, навіть якщо вони не мають над нею фізичної опіки. Заохочуйте дитину підтримувати стосунки з тим з батьків, хто не є її опікуном, якщо тільки це не викликає занепокоєння щодо безпеки чи благополуччя.

Різні культурні та гендерні норми можуть впливати на те, як діти з неповних сімей переживають і справляються зі своєю ситуацією. Пам'ятайте про ці відмінності та адаптуйте свій підхід відповідно до них.

Дітям з неповних сімей може бути корисно навчитися стратегіям подолання стресу та тривоги. Пропонуйте стратегії, що відповідають їхньому віку, наприклад, глибоке дихання, ведення щоденників або практики усвідомленості.

Діти з неповних сімей можуть мати проблеми з поведінкою або труднощі в школі. Вирішуйте будь-які поведінкові проблеми за допомогою відповідних втручань, таких як когнітивно-поведінкова терапія або терапія взаємодії батьків і дітей.

Пам'ятайте про делікатний характер ситуації, в якій перебуває дитина, і поважайте її приватне життя. Діліться інформацією з іншими фахівцями лише за необхідності та з дозволу дитини. Важливо підходити до кожної ситуації з емпатією, розумінням і гнучкістю.

**МЕТОДИКИ ДЛЯ ВИВЧЕННЯ ПСИХОЕМОЦІЙНОГО СТАНУ
ДІТЕЙ З ПОВНИХ ТА НЕПОВНИХ СІМЕЙ ЯК СИСТЕМНОЇ
ХАРАКТЕРИСТИКИ ОСОБИСТОСТІ**

**МЕТОДИКА ВИЗНАЧЕННЯ РІВНЯ ЕМОЦІЙНОГО
ІНТЕЛЕКТУ**

(за Н. ХОЛОМ)

Мета дослідження. Визначення здатності розуміти відносини особистості, які репрезентуються в емоціях та керувати емоційною сферою на основі прийняття рішень.

Інструкція для учасників дослідження

Нижче Вам будуть запропоновані висловлення, які, так чи інакше, відбивають різні сторони Вашого життя. Будь ласка, відзначте зірочкою або будь-яким іншим знаком той стовпець із відповідним балом праворуч, який найбільше відбиває ступінь Вашої згоди з висловленням.

Позначення балів:

Повністю не згодний (-3 бали).

В основному не згодний (-2 бали).

Почасти не згодний (-1 бал).

Почасти згодний (+1 бал).

В основному згодний (+2 бали).

Повністю згодний (+3 бали).

№	Висловлення	Бал (ступінь згоди)					
		-3	-2	-1	+1	+2	+3
1	Для мене як негативні, так і позитивні емоції служать джерелом знання про те, як поводитися в житті.						
2	Негативні емоції допомагають мені зрозуміти, що я повинен змінити в моєму житті.						
3	Я спокійний, коли відчуваю тиск зі сторони.						
4	Я здатний спостерігати зміни своїх почуттів.						
5	Коли необхідно, я можу бути спокійним і зосередженим, щоб діяти відповідно до запитів життя.						

6	Коли необхідно, я можу викликати в себе широкий спектр позитивних емоцій, такі, як веселощі, радість, внутрішній підйом і гумор						
7	Я стежу за тим, як я себе почуваю.						
8	Після того як щось засмутило мене, я можу легко справитися зі своїми почуттями.						
9	Я здатний вислухувати проблеми інших людей.						
10	Я не зациклююся на негативних емоціях.						
11	Я чутливий до емоційних потреб інших.						
12	Я можу діяти заспокійливо на інших людей.						
13	Я можу змусити себе знову й знову встати перед перешкодою.						

14	Я намагаюся підходити творчо до життєвих проблем.						
15	Я адекватно реагую на настрої, спонукання й бажання інших людей.						
16	Я можу легко входити в стан спокою, готовності й зосередженості.						
17	Коли дозволяє час, я звертаюся до своїх негативних почуттів і розбираюся, у чому проблема.						
18	Я здатний швидко заспокоїтися після несподіваного засмучення.						
19	Знання моїх справжніх почуттів важливо для підтримки «гарної форми».						
20	Я добре розумію емоції інших людей, навіть якщо вони не виражені відкрито.						
21	Я добре можу розпізнавати емоції по вираженню особи.						
22	Я можу легко відкинути негативні почуття, коли необхідно діяти.						

23	Я добре вловлюю знаки в спілкуванні, які вказують на те, у чому мають потребу інші.						
24	Люди вважають мене гарним знавцем переживань інших людей.						
25	Люди, що усвідомлюють свої справжні почуття, краще керують своїм життям.						
26	Я здатний поліпшити настрій інших людей.						

27	Із мною можна порадитися з питань відносин між людьми.						
28	Я добре настроююся на емоції інших людей.						
29	Я допомагаю іншим використовувати їхні спонукання для досягнення особистих цілей.						
30	Я можу легко відключитися від переживання неприємностей.						

Обробка та інтерпретація результатів

Шкали

Питання

Емоційна поінформованість

1, 2, 4, 17, 19, 25

Керування своїми емоціями

3, 7, 8, 10, 18, 30

Самомотивація

5, 6, 13, 14, 16, 22

Емпатія

9, 11, 20, 21, 23, 28

Розпізнавання емоцій інших людей

12, 15, 24, 26, 27, 29

Рівні парціального емоційного інтелекту у відповідності зі знаком результатів:

- 14 і більше – високий;
- 8-13 – середній;
- 7 і менш – низький.

Інтегративний рівень емоційного інтелекту з урахуванням домінуючого знака визначається за наступними кількісними показниками:

- 70 і більше – високий;
- 40-69 – середній;
- 39 і менше – низький.

Інструкція. Для виявлення рівня емпатійних тенденцій необхідно, відповідаючи (погоджуючись чи ні) на кожне з 36 тверджень, оцінювати відповіді наступним чином: при відповіді: «не знаю» - 0 балів, «ні, ніколи» - 1, «іноді» - 2, « часто »- 3, « майже завжди »- 4 і при відповіді: « так, завжди »- 5 балів. Відповідати потрібно на всі пункти.

Текст опитувальника

1. Мені більше подобаються книги про подорожі, ніж книги із серії «Життя чудових людей».
2. Дорослих дітей дратує турбота батьків.
3. Мені подобається роздумувати про причини успіхів і невдач інших людей.
4. Серед всіх музичних телепередач волю «Сучасні ритми».
5. Надмірну дратівливість і несправедливі докори хворого треба терпіти, навіть якщо вони тривають роками.
6. Хворій людині можна допомогти навіть словом.
7. Стороннім людям не слід втручатися в конфлікт між двома особами.
8. Старі люди, як правило, образливі без причин.
9. Коли я в дитинстві слухав сумну історію, на мої очі самі по собі наверталися сльози.
10. роздратованому стані моїх батьків впливає на мій настрій.
11. Я байдужий до критики на мою адресу.
12. Мені більше подобається розглядати портрети, ніж картини з пейзажами.

13. Я завжди прощав все батькам, навіть якщо вони були неправі.
14. Якщо кінь погано тягне, її треба шмагати.
15. Коли я читаю про драматичні події в житті людей, то відчуваю, ніби це відбувається зі мною.
16. Батьки ставляться до своїх дітей справедливо.
17. Бачачи ссорящихся підлітків або дорослих, я втручаюся.
18. Я не звертаю уваги на погані настрої своїх батьків.
19. Я подовгу спостерігаю за поведінкою тварин, відкладаючи інші справи.
20. Фільми і книги можуть викликати сльози тільки у несерйозних людей.
21. Мені подобається спостерігати за виразом обличчя і поведінкою незнайомих людей.
22. У дитинстві я приводив додому бездомних кішок і собак.
23. Всі люди необгрунтовано озлоблені.
24. Дивлячись на сторонню людину, мені хочеться вгадати, як складеться його життя.
25. У дитинстві молодші за віком ходили за мною по п'ятах.
26. При вигляді покаліченого тваринного я намагаюся йому чим-небудь допомогти.
27. Людині стане легше, якщо уважно вислухати його скарги.
28. Побачивши вуличне пригода, я намагаюся не потрапляти в число свідків.

29. Молодшим подобається, коли я пропоную їм свою ідею, справу або розвагу.
30. Люди перебільшують здатність тварин відчувати настрій свого господаря.
31. З скрутної конфліктної ситуації людина повинна виходити самотійно.
32. Якщо дитина плаче, на те є свої причини.
33. Молодь повинна завжди задовольняти будь-які прохання і дивацтва строків.
34. Мені хотілося розібратися, чому деякі мої однокласники були так замислені.
35. Безпритульних домашніх тварин слід відловлювати і знищувати.
36. Якщо мої друзі починають обговорювати зі мною свої особисті проблеми, я намагаюся перевести розмову на іншу тему.
- Обробка результатів. Підраховується сума балів. Але колись потрібно перевірити ступінь відвертості обстежуваного. Якщо він відповів «не знаю» на затвердження під номерами 3, 9,11,13, 28, 36 і «так, завжди» на затвердження 11,13,15 і 27, то це свідчить про його бажання виглядати краще і про недостатню відвертості. Результатам тестування можна довіряти, якщо опитуваний дав не більш трьох нещирих відповідей.
- Висновки. При сумі від 82 до 90 балів у людини дуже високий рівень Емпатійності, від 63 до 81 бали - високий рівень, від 37 до 62 балів - середній рівень, від 12 до 36 балів - низький рівень, 11 балів і менше - дуже низький рівень емпатійності.

ОПИТУВАЛЬНИК

„СИЛЬНІ СТОРОНИ І ТРУДНОЩІ” (для дітей віком 4-16 років)

Ім'я та прізвище дитини/підлітка:	Вік дитини:
-----------------------------------	-------------

Ім'я та прізвище особи, що заповнювала анкету (батьків/опікунів/вчителів та ін.):	Дата заповнення анкети:
--	-------------------------

Інструкція: Будь-ласка оцініть поведінку дитини за допомогою нижченаведеного опитувальника. При оцінюванні орієнтуйтеся на найбільш типову поведінку дитини протягом останніх шести місяців у порівнянні до типової поведінки ровесників.

Симптоми	невірно	частково вірно	вірно
1. Уважний(-а) до почуттів інших людей			
2. Невгамовний(-а), занадто активний(-а), не може довго залишатися спокійним(-ою)			
3. Часто скаржиться на головний біль, біль в животі або нудоту			
4. Охоче ділиться з іншими дітьми (ласоцями, іграшками, олівцями, тощо)			
5. Часто вибухає гнівом або знаходиться у стані підвищеної дратівливості			
6. Скоріше самотник(-ця), схильний(-а) до гри наодинці			
7. Загалом слухняний(-а), у більшості випадків робить те, що просять дорослі			
8. Заклопотаний(-а), часто має занепокоєний вигляд			

9. Намагається допомогти скривдженому, засмученому або тому хто погано почувається			
10. Постійно крутиться або метушиться			
11. Має щонайменше одного хорошого товариша			
12. Часто б'ється з іншими дітьми або зачіпає їх			
13. Часто нещасливий(-а), похнюплений(-а), готовий(-а) розплакатися			
14. В більшості випадків подобається іншим дітям			
15. Легко відволікається, неуважний(-а)			
16. Знервований(-а) або настирний(-а) у новій обстановці; легко втрачає впевненість			
17. Добре ставиться до молодших дітей			

Симптоми	невірно	частково вірно	вірно
18. Часто обманює або шахрує			
19. Інші діти дратують його(її) або знущаються з нього (неї)			
20. Часто пропонує свою допомогу іншим (батькам, вчителям та іншим дітям)			
21. Обдумує все до кінця, перед тим як діяти			
22. Краде речі з дому, школи або з інших місць			
23. Має кращі стосунки з дорослими, ніж з іншими дітьми			
24. Має багато страхів, часто лякається			
25. Виконує завдання з початку до кінця, уважний(-а) та зосереджений(-а)			
26. Чи є у Вас ще якісь зауваження або чи стурбовані Ви щемось,			

Заповнюється фахівцем:

Кластер емоційних симптомів	Номер питання	Бали	Сума балів	Високі бали	Кластер симптомів гіперактивності	Номер пита ння	Бали	Сума балів	Високі бали
A	3		_____	5-10	B	2		_____	7-10
	8					10		-	
	13					15			
	16					21			

	24					25			
Кластер поведінкових проблем С	Номер питання	Бали	Сума балів	Високі бали 4-10	Кластер проблем з ровесниками Д	Номер питання	Бали	Сума балів	Високі бали 4-10
	5					6			
	7					11			
	12					14			
	18					19			
	22					23			
Загальна сума А+В+С+D	Сума балів								Високі бали 17-40
Кластер просоціальної поведінки	Номер питання	Бали	Сума балів	Високі бали 0-4	За всі запитання бали нараховуються так: «невірно» - 0 балів, «частково вірно» – 1 бал, «вірно» - 2 бали. Однак, на запитання 7, 11,14, 21, 25, навпаки: «невірно» - 2 бали, «частково вірно» – 1 бал, «вірно» - 0 балів.				
	1								
	4								
	9								
	17								
20									

ОПИТУВАЛЬНИК ДЛЯ ВИВЧЕННЯ ВЗАЄМОДІЇ БАТЬКІВ З ДІТЬМИ І. МАРКОВСЬКОЇ (ВРР)

Варіант опитувальника для батьків підлітків послужив основою для складання іншої форми опитувальника - для батьків дошкільнят та молодших школярів. Були змінені деякі питання, які виявилися неадекватними для дітей цього віку і замінені дві шкали опитувальника. Замість шкал незгоду-згода і авторитетність батька (7-а і 9-я шкали) були введені дві нові шкали: 7-я - тривожність за дитину; 9-я - виховна конфронтація в сім'ї.

Така заміна пояснюється тим, що показники цих шкал можуть дати цінну інформацію для психолога-консультанта, до якого батьки звертаються за допомогою і якому необхідно мати більш повну інформацію про характер виховання в сім'ї. Багато авторів звертають увагу на батьківську тривожністю дитини як важливий фактор для розуміння виникнення невротичних реакцій у дітей. А. І. Захаров виділяє також як риси патогенного типу виховання низьку згуртованість і розбіжності членів родини з питань виховання, що може призводити до виховної конфронтації всередині сім'ї. Крім того, заміна 7-й і 9-й шкал викликана відсутністю паралельної форми цих шкал в дитячому варіанті опитувальника, так як в цьому віці дітям достатньо важко відповідати на питання, пов'язані з їх ставленням до батьків, а без порівняння з дитячими даними шкали згоди і авторитетності втрачають свою діагностичну цінність.

Таким чином, опитувальник «Взаємодія батька з дитиною» (ВРР) має три форми: одну - дитячу і дві - дорослі, по 60 питань в кожній.

Інструкція

Варіант для підлітків

Відзначте ступінь згоди з наступними твердженнями по 5-бали-ної системі.

Оцініть твердження окремо для кожного батька в бланку відповідей: під буквою М - для матері, під буквою О - для батька:

5 балів - поза сумнівом так (дуже сильне згода);

4 бали - загалом так;

3 бали - і так і ні;

2 бали - швидше ні, ніж так;

1 бал - немає (абсолютне незгоду).

Текст опитувальника «Взаємодія батька з дитиною»

Для підлітків

1. Якщо вже він (а) чогось вимагає від мене, то обов'язково доб'ється цього.
2. Він (а) завжди карає мене за мої погані вчинки.
3. Я рідко говорю йому (їй), куди йду і коли повернуся.
4. Він (а) вважає мене цілком самостійною людиною.
5. Можу розповісти йому (їй) про все, що зі мною відбувається.
6. Він (а) думає, що я нічого не досягну в житті.
7. Він (а) частіше помічає в мені недоліки, ніж гідності.
8. Він (а) часто доручає мені важливі і важкі справи.
9. Нам важко досягти взаємної згоди.
10. Іноді він (а) може дозволити те, що ще вчора забороняв (а).
11. Я завжди враховую його (її) точку зору.
12. Я б хотів (а), щоб мої майбутні діти ставилися до мене так само, як я до нього (неї).
13. Я рідко роблю з першого разу те, про що він (а) мене просить.
14. Він (а) мене рідко лає.
15. Він (а) намагається контролювати всі мої дії і вчинки.
16. Вважає, що головне - це слухатися його (її).
17. Якщо у мене трапляється нещастя, в першу чергу я ділюся з ним (нею).
18. Він (а) не розділяє моїх захоплень.
19. Він (а) не вважає мене таким розумним і здатним, як йому (їй) хотілося б.
20. Він (а) може визнати свою неправоту і вибачитися переді мною.
21. Він (а) часто йде у мене на поводу.
22. Ніколи не скажеш напевно, як він (а) поставиться до моїх слів.
23. Можу сказати, що він (а) для мене авторитетна людина.
24. Мені подобаються наші з ним (нею) відносини.
25. Удома він (а) дає мені більше обов'язків, ніж у сім'ях більшості моїх друзів.
26. Буває, що застосовує до мене фізичні покарання.

27. Навіть якщо я не хочу, мені доводиться чинити так, як бажає він (а).
28. Вважає, що він (а) краще знає, що мені потрібно.
29. Він (а) завжди мені співчуває.
30. Мені здається, він (а) мене розуміє.
31. Він (а) хотів (ла) би в мені багато чого змінити.
32. При прийнятті сімейних рішень він (а) завжди враховує моя думка.
33. Він (а) завжди погоджується з моїми ідеями та пропозиціями.
34. Ніколи не знаєш, що від нього (неї) очікувати.
35. Він (а) є для мене еталоном і прикладом у всьому.
36. Я вважаю, що він (а) правильно виховує мене.
37. Він (а) пред'являє до мене багато вимог.
38. За характером він (а) м'яка людина.
39. Зазвичай він (а) мені дозволяє повертатися додому, коли я захочу.
40. Він (а) прагне захистити мене від труднощів і життя.
41. Він (а) не допускає, щоб я помічав його (її) слабкості і недоліки.
42. Я відчуваю, що йому (їй) подобається мій характер.
43. Він (а) часто критикує мене по дрібницях.
44. Він (а) завжди з готовністю мене вислуховує.
45. Ми розходимося з ним (нею) з дуже багатьох питань.
46. Він (а) карає мене за такі вчинки, які здійснює сам (а).
47. Я поділяю більшість його (її) поглядів.
48. Я втомлююся від повсякденного спілкування з ним (нею).
49. Він (а) часто змушує мене робити те, що мені не хочеться.
50. Прощає мені те, за що інші покарали б.
51. Він (а) хоче знати про мене все: про що я думаю, як ставлюся до своїх друзів і т.п.
52. Я не раджуся з ним (нею), з ким мені дружити.
53. Можу сказати, що він (а) - найближча мені людина.
54. Він (а) весь час висловлює невдоволення мною.
55. Думаю, він (а) вітає моя поведінка.

56. Він (а) приймає участь у справах, які придумую я.
57. Ми по-різному з ним (нею) представляємо моє майбутнє життя.
58. Однакові мої вчинки можуть викликати у нього (неї) то закиди, то похвалу.
59. Мені хотілося б бути схожим на нього (неї).
60. Я хочу, щоб він (а) завжди ставився (ставилася) до мене так само, як зараз.

